

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ЗВ'ЯЗОК ЕКСПЛІЦИТНИХ ТА ІМПЛІЦИТНИХ ПЕРЕКОНАНЬ
З ТИПОМ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ**

на здобуття освітнього рівня «магістр»
спеціальність «053-Психологія»

Здобувача 2-го року магістратури
заочної форми навчання
Катерини ПЕТРОВОЇ
Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної психології
Володимир АБРАМОВ

Допустити до захисту на ЕК №1
кафедра загальної психології
протокол № _____ від _____
завідувачка кафедри:
кандидат психол.наук, доцент
Ганна ЮРЧИНСЬКА

(підпис)

КИЇВ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ.....	9
1.1. Поняття мовної поведінки особистості у психології.....	9
1.1.1. Мовна поведінка як предмет психологічного вивчення.....	9
1.1.2. Зміна мови як різновид мовної поведінки.....	11
1.1.3. Мовна поведінка в умовах соціальних змін і війни: результати актуальних досліджень (2022–2024).....	15
1.2. Теорія реляційних фреймів як контекстуально-біхевіоральна модель аналізу поведінки.....	18
1.2.1. Основні положення Теорії реляційних фреймів.....	18
1.2.2. Експліцитні переконання особистості у світлі Теорії реляційних фреймів.....	20
1.2.3. Імпліцитні переконання особистості у світлі Теорії реляційних фреймів.....	22
1.3. Мовний вибір особистості через призму теорії реляційних фреймів..	24
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	30
2.1. Концептуальна модель та гіпотези.....	30
2.1.1. Огляд методології попередніх досліджень.....	30
2.1.2. Концепція дослідження та емпірична модель.....	32
2.2. Методологічне обґрунтування емпіричного дослідження.....	34
2.1.1. Етапи емпіричного дослідження.....	34
2.1.2. Характеристика психодіагностичних методик.....	35
2.3. Формування вибірки та збір даних.....	42
Висновки до розділу 2.....	44
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ.....	46
3.1. Структура експліцитних переконань щодо української та російської мов.....	46
3.1.1. Обробка результатів семантичного диференціалу.....	46
3.1.2. Факторна структура семантичного простору мовних уявлень.....	48
3.1.3. Обробка результатів оцінки ставлення до української та російської мов.....	50
3.2. Імпліцитні асоціації та їхній зв'язок із мовною поведінкою.....	54
3.3. Порівняння груп із різними типами мовної поведінки.....	57

3.4. Роль додаткових психологічних характеристик у взаємозв'язку експліцитних та імпліцитних переконань і різних типів мовної поведінки.....	60
3.4.1. Ціннісно-зумовлені причини вибору мови.....	60
3.4.2. Психологічна ригідність.....	63
3.4.3. Самоконтроль і самоуправління.....	65
3.5. Узагальнена модель взаємозв'язків переконань, психологічних особливостей і мовної поведінки.....	66
Висновки до розділу 3.....	68
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Після початку повномасштабної війни в Україні мовна поведінка населення зазнала суттєвих трансформацій. За даними сучасних соціолінгвістичних досліджень, кількість громадян, які повністю або частково перейшли на українську мову, зростає в усіх регіонах країни (Bilaniuk, 2022; Kulyk, 2025). Мова перестає бути суто комунікативним інструментом і дедалі частіше набуває статусу символу національної ідентичності та солідарності, проявом громадянської позиції (Kudriavtseva, 2025, Shyba, 2025). Вона стає важливим маркером, через який людина виражає свою приналежність, позицію, ставлення до подій та до самої себе.

Водночас перехід на іншу мову не є одновимірним або автоматичним процесом. Для багатьох він супроводжується емоційною напругою, внутрішніми суперечностями чи сумнівами (Shyba, 2025). Частина людей переходить повністю, інші — частково, зберігаючи змішану мовну практику, а частина людей не змінює свої мовні звички, незважаючи на зміни соціального контексту. Це свідчить про те, що мовна поведінка має не лише соціолінгвістичний, але й виразний психологічний вимір, який потребує ґрунтовного дослідження.

Незважаючи на значний інтерес до явища мовного зсуву, більшість досліджень зосереджуються на демографічних, регіональних чи соціокультурних факторах (Fishman, 1991; Kulyk, 2025, Kudriavtseva, 2025). Натомість майже відсутні роботи, що аналізують внутрішні психологічні механізми мовного вибору — зокрема експліцитні (усвідомлені) й імпліцитні (автоматизовані) переконання про мову та їхній взаємозв'язок із реальною мовною поведінкою. Дослідження співвідношення цих двох систем переконань є одним з ключових напрямів сучасної експериментальної психології (Greenwald et al., 1998; Nosek, 2007; Wilson et al., 2000), проте в

українському науковому полі такі підходи до вивчення мовної поведінки практично не представлені.

Окремою проблемою є недостатня увага до регуляційних характеристик особистості — психологічної гнучкості, здатності до самоконтролю та самоуправління, які можуть визначати стійкість мовної зміни. Зокрема, у сучасних роботах наголошується, що зміна звичної поведінки потребує здатності переносити короткостроковий дискомфорт заради довгостроково значущих ціннісних результатів (Doorley et al., 2020; Levin et al., 2012). Проте у контексті української мовної ситуації цей аспект досі майже не досліджений.

Крім того, практикуючи психологи фіксують зростання кількості звернень, пов'язаних із переживаннями щодо зміни мови: тривогою, почуттям провини, сумнівами щодо власної ідентичності, труднощами у спілкуванні. Попри це, майже відсутні науково обґрунтовані моделі, що пояснюють, чому одні люди здійснюють стійкий мовний перехід, а інші залишаються на етапі часткової чи ситуативної зміни.

Мета дослідження:

Виявити зв'язок експліцитних та імпліцитних переконань особистості з вибором мови спілкування та описати психологічні особливості, що супроводжують різні типи мовної поведінки.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи до проблеми мовної поведінки особистості та побудувати теоретичну модель її зв'язку з експліцитними та імпліцитними переконаннями.
2. Визначити структуру експліцитних переконань щодо української та російської мов.
3. Виміряти силу імпліцитних переконань щодо української та російської мов та визначити їх валентність.

4. Встановити відмінності між групами респондентів з різними типами мовної поведінки за показниками експліцитних та імпліцитних переконань.

5. Визначити роль додаткових психологічних характеристик (психологічна ригідність, самоконтроль, мотиваційні орієнтації) у впливі на зв'язок між переконаннями та типом мовної поведінки.

Об'єкт дослідження:

Мовна поведінка особистості.

Предмет дослідження:

Зв'язок експліцитних та імпліцитних переконань з типом мовної поведінки.

Методи дослідження.

Для вирішення окреслених завдань було використані наступні методи наукового дослідження.

- теоретичні: аналіз, синтез та узагальнення під час опрацювання викладених у науковій літературі матеріалів щодо актуального стану досліджуваної проблеми й опрацювання отриманих результатів;
- дослідницькі методи: семантичний диференціал для виявлення експліцитних переконань щодо української та російської мов (авторський варіант), комп'ютерний Імпліцитний асоціативний тест, Опитувальник прийняття та дії (англ. Acceptance and Action Questionnaire (AAQ-II) в адаптації А. Широка та М. Миколайчук, Шкала самоконтролю та самоуправління (англ. SCMS) в адаптації О. Савченко та Д. Лавриненко, контент-аналіз;
- математичні методи обробки даних: описові статистики, виявлення статистично значущих відмінностей за критерієм Крускала-Уолліса, кореляційний аналіз за коефіцієнтом кореляції рангу Спірмена, факторний аналіз методом головних компонент.

Дослідницька вибірка.

У дослідженні взяли участь 116 респондентів, серед яких 89 жінки та 27 чоловіків. Опитування проводилося у форматі онлайн із використанням Google-Form та онлайн-платформи Pavlovia.org.

Наукова новизна одержаних результатів.

У дослідженні отримано результати, що розширюють сучасні уявлення про психологічні механізми мовної поведінки особистості в умовах суспільних змін. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше:

- виокремлено факторну структуру експліцитних переконань щодо української та російської мов із використанням семантичного диференціалу (п'ятифакторну модель для української та трьохфакторну для російської мови);
- встановлено, що психологічна ригідність є характеристикою, пов'язаною з непослідовною або частковою зміною мовної поведінки;
- виявлено, що імпліцитні асоціації щодо мов не пов'язані ні з експліцитними переконаннями, ні з фактичним мовним вибором.

Набули подальшого розвитку положення про:

- значення самоконтролю у забезпеченні узгодженості між переконаннями та мовною поведінкою;
- роль експліцитних оцінок щодо соціально-політичної та ціннісної значущості мови як чинників стійкого переходу на українську;
- визначальне значення мотивів ідентичності та політичного і культурного самовираження для стабільної україномовної поведінки;
- структурну модель взаємозв'язків між переконаннями, регуляційними характеристиками та мовним вибором.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані психологами-практиками, консультантами та фахівцями у сфері психічного здоров'я для глибшого розуміння психологічних чинників мовної поведінки в умовах соціальних змін та воєнної реальності. Зокрема, дані дослідження можуть застосовуватись під

час індивідуального психологічного консультування осіб, які переживають внутрішній конфлікт, емоційний дискомфорт чи тривожність, пов'язані зі зміною мови спілкування. При цьому результати щодо ролі психологічної ригідності та самоконтролю можуть слугувати підґрунтям для розроблення та проведення інтервенцій, спрямованих на підвищення психологічної гнучкості, зниження уникнення та підтримку мотивованої цінностями поведінки.

Достовірність і обґрунтованість отриманих результатів забезпечуються застосованою методологією дослідження, що ґрунтується на комплексному, багатометодному підході, який поєднує експліцитні та імпліцитні вимірювання, а також психодіагностичні методики. Надійність вимірювання ключових психологічних конструктів гарантується застосуванням психометрично валідних та надійних методик, адаптованих та апробованих в міжнародних і українських вибірках. Усі статистичні процедури підібрано відповідно до дослідницьких завдань, з коректними показниками та критеріями. Вибірка є достатньою для проведених аналізів та охоплює респондентів різного віку, регіону проживання та мовного досвіду, що підсилює зовнішню валідність результатів у межах поставлених цілей. Інтерпретація результатів здійснювалася з урахуванням актуальних теоретичних підходів до вивчення описуваних явищ, що забезпечує їх концептуальну обґрунтованість.

Структура та обсяг роботи.

Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 70 найменувань, з них – 63 іноземною мовою, та 4 додатки. Дослідження містить 1 таблицю і 6 рисунків. Основний зміст викладено на 71 сторінці комп'ютерного набору. Повний обсяг роботи становить 86 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Поняття мовної поведінки особистості у психології

1.1.1. Мовна поведінка як предмет психологічного вивчення

Мова та мовлення належать до фундаментальних категорій, що перебувають у полі дослідження багатьох дисциплін — лінгвістики, психології, філософії, соціології. Мова функціонує як соціально зумовлена система знаків і правил, що забезпечує збереження й передавання досвіду, тоді як мовлення — це індивідуальний, динамічний процес реалізації мовної системи в конкретному акті комунікації (Куранова, 2012).

Традиційно у психолінгвістичній науці розглядають поняття “мовленнєва діяльність” та “мовленнєва поведінка”. Мовленнєва діяльність визначається як цілеспрямований процес породження, сприймання та розуміння мовлення, який має мотив, мету, операційний склад і результат. Це багаторівнева форма людської активності, що функціонує як цілісний психофізіологічний процес, який забезпечує адаптацію, саморепрезентацію й соціальну взаємодію особистості (Фрумкіна, 2025).

Поняття мовленнєвої поведінки є вужчим і акцентує увагу на зовнішньому, комунікативному аспекті мовлення, що проявляється у конкретних актах взаємодії. Воно охоплює вербальні реакції, інтонаційні засоби, вибір стилю спілкування, тобто всі способи поведінкової реалізації мовлення в соціальному контексті (Калмикова, 2008).

Поняття мовленнєвої поведінки характеризує безпосередню реалізацію мовлення у процесі комунікації (зокрема інтонаційні, лексико-граматичні та стилістичні особливості висловлювань), але не охоплює мотиви, установки та

соціальні детермінанти вибору мови як засобу самовираження і належності до певної спільноти.

Загалом, у психологічній науці поняття поведінки має багатозначне трактування, яке змінювалося в межах різних теоретичних шкіл. Альтернативним поглядом є позиція класичного біхевіоризму (Watson, 1913; Skinner, 1957), де поведінка розглядалася як сукупність реакцій організму на стимули середовища. Це зумовлена підкріпленням активність, що може спостерігатися зовні. У цьому контексті мовлення тлумачилося як особливий вид навченої поведінки — “verbal behavior”, що підпорядковується тим самим закономірностям підкріплення, що й інші форми поведінки (Skinner, 1957).

Подальший розвиток біхевіорального аналізу поведінки призвів до переосмислення її структури та меж. У сучасній інтерпретації поведінка розглядається як взаємодія організму з навколишнім середовищем, що функціонально опосередковуються іншими зовнішніми явищами в даний момент (Uher, 2016). За визначенням Uher (2016), поведінка — це часово розгорнута, ситуаційно контекстуалізована діяльність живого організму, яка полягає у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем, що має функціональне значення для суб'єкта. Говорячи про контекст, мається на увазі, що він є джерелом впливу для певного шаблону реакції, включаючи стимули в поточному фізичному середовищі, поведінку інших та історію навчання конкретної особи, тобто індивідуальну історію підкріплень (Ming, Gould, & Fiebig, 2023). Це визначення дозволяє розглядати поведінку як систему актів реагування, які мають не лише моторний (зовнішній), а й приватний (внутрішній) вимір, на які також можуть впливати як зовнішні, так і приватні події – і те, і інше є частиною контексту реакції.

З цієї позиції, ми можемо говорити про поняття “мовної поведінки” — це активність особистості, яка реалізує мовний код, та функціонально опосередковуються іншими зовнішніми та внутрішніми явищами в даний момент. Вона включає процеси вибору мовних засобів, реакції на мовні стимули та підкріплення з боку соціального середовища. Таким чином, мовна

поведінка може бути описана у термінах стимулу, реакції, підкріплення та контексту, що дозволяє аналізувати її як закономірний процес.

Варто зазначити, що термін «мовна поведінка» першопочатково сформувався в межах соціолінгвістики (Fishman, 1972; Giles & Coupland, 1991), де трактується як сукупність дій, пов'язаних із вибором мови, які відображають соціальну ідентичність мовця та його ставлення до співрозмовника чи групи. В українських дослідженнях поняття «мовна поведінка» також має соціолінгвістичний вимір і використовується для опису вибору мови чи мовного коду в ситуаціях багатомовності (Михальчук, 2014).

В той же час, в межах психології це поняття може бути також осмислене як форма вербальної поведінки, що відображає вплив когнітивних, емоційних процесів, переконань, ідентифікаційних та ціннісних орієнтацій особистості, а також вплив середовища, як контекстуальних факторів. У цьому дослідженні термін мовна поведінка вживається саме в такому значенні — як форма контекстуально детермінованої вербальної дії, що відображає як мовний вибір, так і психологічні механізми, які його зумовлюють.

1.1.2. Зміна мови як різновид мовної поведінки

Феномен зміни мови, або “мовного зсуву” (англ. language shift), посідає особливе місце в міждисциплінарних дослідженнях мовної поведінки, оскільки відображає не лише лінгвістичні, а й психологічні, соціальні та культурні процеси. Під зміною мови зазвичай розуміють процес поступового переходу мовної спільноти або окремих індивідів від використання однієї мови до іншої, яка з часом стає домінантною у щоденному спілкуванні, освіті, культурі та сімейному середовищі (Fishman, 1991). Такий перехід може відбуватися протягом кількох поколінь або впродовж життя однієї людини, залежно від соціального контексту, політичних обставин, культурного тиску чи особистісного вибору.

Згідно з класичною концепцією Джошуа Фішмана (Fishman, 1991), мовний зсув є процесом втрати мови, що розпочинається з обмеження її функціонування у публічних сферах і завершується її витісненням навіть у побутовому спілкуванні. У підході Дж. Фішмана зміна мови розглядається як форма адаптації — свідомої або несвідомої — до нових соціальних умов, де вибір мови виступає показником лояльності, престижу, самоідентифікації та бажання інтеграції в домінуюче середовище.

Сучасні дослідження підтверджують, що мовна зміна є результатом взаємодії численних факторів — індивідуально-психологічних, соціальних, демографічних і культурних. Проте на рівні психології її можна інтерпретувати як поведінковий вибір, тобто процес, у якому особистість, керуючись власними мотивами, приймає рішення про те, якою мовою говорити, думати чи самовиражатися. Цей вибір не є випадковим, він формується під впливом потреби у приналежності, прагнення до соціального схвалення, уникнення дискримінації або навпаки — утвердження власної ідентичності (Dyers, 2012).

Дослідження у різних регіонах світу демонструють, що мовний зсув є універсальним, але контекстуально зумовленим явищем. У роботі присвяченій багатомовним громадам Південної Африки (Dyers, 2012), показано, що мовна зміна часто є реакцією на соціальну нерівність і прагнення доступу до ресурсів, які асоціюються з престижною мовою. Авторка зазначає, що перехід до домінуючої мови зазвичай не є одномоментним — він відбувається через зменшення використання рідної мови у формальних сферах, тоді як у побутовому спілкуванні вона ще певний час зберігається. Таким чином, мовний зсув розгортається як поведінковий процес поступової адаптації, який супроводжується зміною мовних звичок та групової ідентичності.

Аналіз факторів мовної зміни підтверджує, що соціальні контакти, шлюбні моделі, урбанізація та міжпоколінна комунікація є вирішальними чинниками у збереженні або втраті мови (Prochazka і Vogl, 2017). Проте

навіть у цьому емпіричному вимірі дослідники підкреслюють, що мовний вибір має психологічну природу: індивіди часто змінюють мову не через об'єктивні причини, а через суб'єктивне відчуття приналежності або прагнення уникнути соціальної маргіналізації. Цей висновок збігається з ідеями Фішмана (Fishman, 1991), який визначав мовну зміну як форму поведінкової адаптації, де мова стає засобом регулювання соціальних стосунків і символом внутрішньої позиції людини.

Одним із фундаментальних пояснень зміни мови виступає соціально-ідентифікаційний підхід. Теорія соціальної ідентичності (Tajfel & Turner, 1979) виходить із того, що поведінка індивіда, у тому числі мовна, значною мірою визначається його належністю до соціальних груп. Люди прагнуть зберегти позитивну соціальну ідентичність, порівнюючи свою групу з іншими. Якщо мова асоціюється з групою, що має нижчий статус або стикається з дискримінацією, індивіди можуть несвідомо дистанціюватися від неї, переходячи до престижнішої. Вибір мови у цьому випадку стає інструментом соціального позиціонування, спрямованим на підвищення самоповаги та відчуття власної значущості.

Подальший розвиток цих ідей отримав у етнолінгвістичній теорії ідентичності, яку запропонували Giles і Johnson (1987). На думку авторів, мова є основним маркером групової приналежності, і тому будь-які зміни у мовному виборі відображають трансформації соціальної ідентичності. Людина може змінювати мову, щоб інтегруватися до престижнішої або більш чисельної групи, або, навпаки, підтримувати рідну мову як прояв солідарності та культурного опору. Таким чином, мовна поведінка виступає формою регуляції соціальної дистанції: вона слугує або зближенню з певною групою, або підкресленню власної окремішності.

Мотиваційні аспекти також мають вирішальне значення у процесі мовного зсуву. Теорія самодетермінації (Deci & Ryan, 2000) розглядає будь-яку поведінку як результат реалізації трьох базових психологічних потреб: автономії, компетентності та зв'язку з оточенням. Зміна мови може

відповідати цим потребам різними способами. Вона задовольняє потребу у зв'язку, коли людина прагне бути прийнятою у новому соціальному середовищі; потребу в автономії, коли вибір мови стає актом самовираження чи протесту; і потребу в компетентності, коли опанування нової мови сприймається як ознака розвитку, освіти чи соціального престижу.

Важливим чинником мовної зміни виступає також психологічна адаптація до нового культурного чи соціального контексту. У межах моделі акультурації Джона Беррі (Berry, 1997) виокремлюються чотири стратегії взаємодії особистості з новим середовищем: інтеграція, асиміляція, сепарація та маргіналізація. Вибір мови є ключовим маркером цих стратегій. Особи, які обирають асиміляцію, часто повністю переходять на мову домінуючої групи, прагнучи уникнути соціальних бар'єрів; ті, хто дотримується інтеграційної стратегії, зберігають двомовність, використовуючи обидві мови у різних контекстах. Такий вибір відображає не лише прагнення до соціальної адаптації, а й рівень психологічної гнучкості — здатність поєднувати нові норми з власними цінностями.

Ставлення до мови та її престижу формує ще один важливий психологічний вимір мовної зміни. Ryan і Giles (1982) зазначали, що соціальні установки щодо мови визначають її сприйняття як «високостатусної» або «низькостатусної», що впливає на емоційний вибір мовця. Люди прагнуть говорити тією мовою, яка асоціюється з успіхом, освіченістю чи належністю до «вищих» соціальних верств. У цьому контексті зміна мови може розглядатися як прагнення до позитивного самообразу, що сприяє підвищенню самооцінки і почуття компетентності.

Новітні дослідження підкреслюють також роль ціннісних орієнтацій у процесі мовної зміни. У дослідженні проведеному у період повномасштабної війни в Україні, показано, що перехід від російської до української мови не завжди зумовлений прагматичними мотивами — він часто є актом ціннісного вибору, який відображає патріотичну ідентичність, моральну позицію та потребу у психологічній цілісності (Kudriavtseva, 2023). Зміна мови у цьому

випадку є символічним жестом, який виражає внутрішню перебудову особистості й переосмислення власної належності. Подібну тенденцію виявлено і в іншому дослідженні, присвяченому аналізу досвіду українок-біженок у Литві: перехід на українську мову для них став способом підтримання психологічної стабільності та збереження відчуття «домівки» у новому культурному просторі (Shyba і Dabašinskienė, 2025). Таким чином, мова виявляється не лише засобом комунікації, а й ресурсом психологічної безпеки й самопідтримки.

Усі ці теорії взаємодіють, формуючи індивідуальну траєкторію мовної поведінки. Мовна зміна є не лише соціальним або культурним процесом, а й складним психологічним феноменом, у якому відображається система мотивів, потреб, емоцій і цінностей особистості. Коли індивід змінює мову спілкування, він здійснює не просто комунікативний вибір, а поведінковий акт, у якому мова стає засобом реалізації базових психологічних функцій — потреби у приналежності, визнанні, безпеці чи самовираженні. Психологічні чинники зміни мови є ключовими у розумінні того, чому люди добровільно чи вимушено переходять від однієї мовної системи до іншої, а також як цей процес пов'язаний з ідентичністю, мотивацією й адаптацією.

1.1.3. Мовна поведінка в умовах соціальних змін і війни: результати актуальних досліджень (2022–2024)

Соціальні потрясіння, зокрема війна, радикально змінюють психологічну структуру суспільства, активізуючи процеси, пов'язані з ідентичністю та міжгруповими межами. Одним із найвиразніших проявів цих змін виступає трансформація мовної поведінки. Мова в умовах воєнних подій перестає бути лише засобом комунікації — вона набуває символічного, морального та ідентифікаційного змісту, стаючи індикатором приналежності, опору та солідарності.

У сучасних дослідженнях наголошується, що війна виступає потужним психосоціальним каталізатором мовних змін, унаслідок чого процеси, які в

мирний час відбуваються поступово, стають інтенсивними й усвідомленими. До початку повномасштабного вторгнення мовна ситуація в Україні характеризувалася дуальним балансом між українською та російською мовами, де вибір мови часто мав прагматичний, а не ідеологічний характер (Kulyk, 2013). Однак події після 2014 року, а особливо після 2022 року, трансформували цей баланс, перевівши мовну поведінку з площини звички у площину морального вибору. Мова стала маркером ставлення до війни, цінностей і власної позиції у суспільстві (Kudriavtseva, 2023).

Згідно з даними досліджень українських соціолінгвістів (Muzyka, 2021; Михальчук, 2014), мовна поведінка завжди має емоційний і ціннісний вимір, але в періоди соціальних криз ці характеристики загострюються. Засоби масової комунікації відіграють у цьому процесі особливу роль: вони не лише фіксують мовні тенденції, а й нормалізують нову мовну поведінку, зокрема активне використання української як етичного та патріотичного стандарту. У результаті формуються нові соціальні очікування, за якими мова ототожнюється з громадянською відповідальністю (Kuznietsova, 2022).

Сучасні соціолінгвістичні дослідження також засвідчують появу нового психологічного феномена — явища «мовний сором», що проявляється серед українсько-російських білінгвів у контексті війни. Як показують дані, зібрані Shevchuk-Kliuzheva & Levchuk (2024) під час дослідження мовної поведінки українців у Польщі, емоційно-негативні реакції на російську мову стали одним з чинників зміни мовної поведінки. Мовний сором виникає тоді, коли російськомовні українці переживають сором, провину або страх бути ототожненими з агресором через використання мови, що асоціюється з ворогом.

У матеріалах аналізу соціальних медіа та інтерв'ю респондентів фіксуються типові прояви цього феномена: уникання публічного використання російської мови, вираження відрази до її звучання, прагнення мінімізувати ідентифікацію із «російським» у соціальному просторі, а також самозвинувачення. Дослідники відзначають, що публічний дискурс —

особливо в соцмережах — посилює почуття сорому через пряму або непрямую моралізацію мовної поведінки: російськомовних закликають «перестати бути частиною російського світу», демонізують вживання російської та трактують перехід на українську як моральний обов'язок.

Дослідження поведінки українок-біженок у країнах Балтії (Shyba і Dabašinskienė, 2025) показує, що мовна поведінка є для них інструментом психологічної адаптації і підтримання ідентичності. Використання української мови в публічному просторі допомагає відчувати зв'язок з батьківщиною, тоді як володіння мовою країни перебування сприймається як ознака відкритості й прагнення до інтеграції. Це поєднання двох мовних кодів утворює динамічну модель поведінки, у якій мова виконує функції емоційного регулювання та збереження ідентичності.

Після 2022 року мотивація переходу на українську мову істотно змінилися: якщо раніше домінували інструментальні причини (освіта, кар'єра, спілкування з державними інституціями), то тепер основним мотивом стає ціннісна ідентифікація (Kudriavtseva, 2023). Перехід на українську інтерпретується як внутрішній акт самоусвідомлення, спосіб утвердити свою суб'єктність у суспільстві. Як зазначає Михальчук (2015), політичні або економічні трансформації в суспільстві, а також зростання етнічної самосвідомості часто пов'язані з переходом до контрольованого, усвідомленого вибору мови, що проявляється через самоідентифікацію з конкретною мовною спільнотою. Перехід від непередбачуваної та некоординованої зміни мовних кодів до усвідомленого, функціонального вибору є проявом зрілої метамовної свідомості.

Отже, війна й масштабні соціальні зміни актуалізують глибокі психологічні механізми трансформацій мовної поведінки. Під впливом травматичних подій, колективної загрози та переоцінки цінностей мова перетворюється на психологічний ресурс — засіб підтримки самоідентичності, вираження емоцій і формування моральної позиції. Мовна поведінка в умовах війни відображає процес психологічної перебудови

суспільства, у якому індивідуальні мовні вибори стають частиною колективного досвіду, що забезпечує єдність, стійкість і здатність до відновлення.

1.2. Теорія реляційних фреймів як контекстуально-біхевіоральна модель аналізу поведінки

1.2.1. Основні положення Теорії реляційних фреймів

Теорія реляційних фреймів (англ. Relational Frame Theory, RFT) є однією з найвпливовіших моделей у сучасній контекстуально-біхевіоральній науці. Вона розроблена як спроба дати експериментально підтвержене пояснення того, як формується людська мова, мислення та свідомість у межах поведінкової парадигми (Hayes, Barnes-Holmes & Roche, 2001). На відміну від когнітивних підходів, ТРФ розглядає її як поведінковий процес, що ґрунтується на здатності людини встановлювати довільні зв'язки між стимулами. Такий підхід дозволяє пояснити не лише комунікацію, а й утворення символів, метафор та абстрактних понять.

Центральним поняттям ТРФ є реляційне реагування — особливий тип поведінки, притаманний лише людині, який полягає у встановленні довільних зв'язків між подіями або стимулами, що не мають безпосереднього фізичного зв'язку (Hayes et al., 2001). Наприклад, дитина, навчившись, що «кіт більше за мишу», може без додаткового досвіду зрозуміти, що «миша менше за kota». Така здатність — встановлювати символічні зв'язки — є основою мовлення та мислення. Реляційні зв'язки можуть мати різний тип: координації («те саме, що»), порівняння («більше-менше»), протиставлення («протилежне»), ієрархії («частина чогось більшого»), темпоральності («до-після») тощо (Blackledge, 2003).

ТРФ пояснює, що ці зв'язки формуються не автоматично, а через контекстуально контрольоване навчання — процес, у якому середовище визначає, які саме реляційні відносини мають значення у конкретній ситуації

(Rosales, Rehfeldt & Lovett, 2011). Контекст не лише задає зміст стимулів, а й формує способи їхнього інтерпретування. Контекст є головним чинником, який керує реляційним реагуванням, тобто саме він визначає, які відносини між стимулами є релевантними у певний момент (Barnes-Holmes, Barnes-Holmes & McEnteggart, 2020),.

Одним із ключових механізмів ТРФ є трансформація функцій стимулів. Це явище означає, що функції одного стимулу можуть переноситися на інший через встановлені між ними реляційні зв'язки (Törneke, 2010). Якщо, наприклад, слово «ворог» асоціюється з почуттям страху, і хтось називає певну соціальну групу «ворогами», емоційна функція страху передається цій групі навіть без безпосереднього досвіду взаємодії. Функція стимулу визначається не його фізичними характеристиками, а тими реляційними мережами, у які він включений.

ТРФ розглядає мову як поведінку вищого рівня — *arbitrarily applicable relational responding* (AARR), що означає «довільно застосовуване реляційне реагування» (Hughes & Barnes-Holmes, 2015). Це поведінка, у якій індивід не просто реагує на безпосередні стимули, а довільно встановлює зв'язки між ними відповідно до соціальних правил і контекстів. Завдяки цьому людина може мислити абстрактно, планувати майбутнє та уявляти неіснуючі події.

З точки зору психології, ТРФ відкриває новий спосіб пояснення мови як поведінкового процесу, який опосередковує емоції, мислення та соціальні взаємодії (Roche, Barnes-Holmes, Barnes-Holmes, & Smeets, 2002). На відміну від класичного біхевіоризму, що зосереджувався на зв'язках «стимул-реакція», ТРФ аналізує символічне навчання, де зв'язки встановлюються довільно, а не лише через безпосереднє підкріплення. Це дозволяє описати складні психічні явища, як-от узагальнення, метафоричне мислення, саморефлексію та моральні судження, як форми реляційного реагування, а не як абстрактні «ментальні» процеси.

1.2.2. Експліцитні переконання особистості у світлі Теорії реляційних фреймів

Проблематика переконань традиційно належить до сфери когнітивної психології, де їх розглядають як ментальні репрезентації — стійкі когнітивні структури, що відображають ставлення людини до себе, інших або світу (Wilson, Lindsey, & Schooler, 2000; Eagly & Chaiken, 1993). Проте контекстуально-біхевіоральний підхід, зокрема теорія реляційних фреймів, пропонує іншу перспективу. У межах ТРФ переконання визначаються не як внутрішні когнітивні сутності, а як вербально опосередковані дії, тобто поведінкові патерни, у яких людина встановлює певні реляційні зв'язки між подіями (Barnes-Holmes et al., 2020). Інакше кажучи, переконання — це не те, що людина «має», а те, що вона робить у мовному контексті, реагуючи на соціальні стимули.

ТРФ пояснює, що будь-яке переконання є результатом реляційного реагування, тобто довільного встановлення зв'язків між стимулами, які самі по собі можуть не бути пов'язаними (Hussey & Barnes-Holmes, 2015). У випадку експліцитних переконань ці реляційні зв'язки є усвідомленими та контрольованими — людина здатна їх вербалізувати, аргументувати й цілеспрямовано підтримувати. Такий тип реагування у ТРФ називають “extended and elaborated relational responding”, або розгорнутими реляційними відповідями (Hughes & Barnes-Holmes, 2013). Експліцитні переконання формуються внаслідок соціального навчання, підкріплення та культурних очікувань. Вони виконують функцію свідомої регуляції поведінки і тісно пов'язані з контекстом, у якому мовець формулює свої судження.

Експліцитні переконання мають соціальне походження, оскільки їх зміст і вираження значною мірою визначаються системою правил, норм і очікувань, притаманних певному культурному середовищу. ТРФ розглядає такі переконання як мовні правила (англ. rule-governed behavior), що керують поведінкою через наслідки. Людина вчиться діяти не лише на основі безпосереднього досвіду, а й згідно з вербально сформульованими

принципами чи інструкціями (Hayes, Barnes-Holmes, & Roche, 2001). Наприклад, твердження «українська мова — це прояв поваги до власної культури» виступає реляційною дією, яка відображає певну систему соціально схвалюваних зв'язків між поняттями “мова”, “повага” та “культура”. Повторюючи та підтримуючи ці зв'язки, людина стабілізує свою поведінку відповідно до норм, прийнятих у спільноті.

ТРФ пояснює формування експліцитних переконань через два основні типи реляційного контролю — плаєнс (англ. *pliance*) і трекінг (англ. *tracking*). Плаєнс — це поведінка, яка керується наслідками, що опосередковані тим, хто ці правила формулює (Harte, & Barnes-Holmes, 2021). Людина приймає певні переконання, оскільки вони відповідають очікуванням групи або забезпечують позитивну оцінку. Трекінг — це поведінка, що ґрунтується на фактичних наслідках у реальному контексті: індивід зберігає переконання, якщо воно ефективно узгоджується з його досвідом (Törneke, 2010). Наприклад, переконання «перехід на українську мову допомагає інтегруватися в освітнє середовище» може бути результатом трекінг, оскільки воно підтверджується власною практикою людини. Обидва типи реляційного контролю пояснюють, як соціальний контекст і реальний досвід підтримують стабільність експліцитних переконань.

Експліцитні переконання мають високий рівень когнітивного контролю. Вони пов'язані з вербальними процесами — аргументацією, самоаналізом, плануванням, тобто з тим, що можна назвати «свідомою поведінкою мислення». Згідно з Gawronski, Hofmann і Wilbur (2006), саме такі переконання регулюють поведінку, яка потребує усвідомленого наміру та оцінки — наприклад, публічне висловлення, вибір політичної позиції чи рішення змінити мову спілкування у формальному контексті.

З погляду ТРФ, експліцитні переконання — це контекстуально зумовлені системи реляційних фреймів, які підтримуються соціальним підкріпленням. Вони дозволяють людині узгоджувати свою поведінку з культурними нормами та моральними принципами, забезпечуючи

стабільність і передбачуваність дій. Такі переконання не є фіксованими когнітивними структурами: вони можуть змінюватися разом зі зміною контексту, соціального середовища або системи підкріплень, у цьому полягає їхня адаптивна функція.

1.2.3. Імплицитні переконання особистості у світлі Теорії реляційних фреймів

Проблема імплицитних переконань у сучасній психології привертає значну увагу (Blair, Dasgupta & Glaser, 2015), оскільки дозволяє пояснити суперечності між тим, що люди декларують, і тим, як вони фактично поведуться. Імплицитні переконання визначаються як автоматизовані, неусвідомлені або частково контрольовані оцінні реакції, що впливають на поведінку поза сферою свідомого наміру (Wilson, Lindsey, & Schooler, 2000; Gawronski, Hofmann, & Wilbur, 2006).

Теорія реляційних фреймів розглядає імплицитні переконання не як “підсвідомі уявлення”, а як автоматизовані реляційні дії, тобто форми поведінки, що виникають внаслідок навчання і відтворюються без свідомого вербального контролю (Hussey & Barnes-Holmes, 2015). Згідно з ТРФ, імплицитні переконання є результатом процесу реляційного навчання, у якому людина засвоює певні зв’язки між стимулами (словами, образами, символами), і ці зв’язки зберігають свою функцію навіть тоді, коли індивід не усвідомлює їхнього походження або змісту. Таким чином, мова і контекст виступають механізмами, що керують автоматизованими поведінковими реакціями.

У межах ТРФ імплицитні переконання пояснюються через концепцію “brief relational responses” (BRR) — коротких реляційних реакцій, які виникають автоматично при зустрічі з відомим стимулом (Hughes & Barnes-Holmes, 2013). BRR є швидкими реляційними актами, заснованими на попередньому досвіді взаємодії зі стимулами. Наприклад, якщо в минулому слово “ворог” неодноразово супроводжувалося негативними емоціями, то в

подальшому його сприйняття автоматично викликатиме тривогу або відчуття загрози, навіть без актуального підкріплення. Подібним чином, соціальні або політичні контексти можуть формувати стійкі автоматизовані реляційні зв'язки між мовними стимулами та емоційними реакціями (“українська мова — гордість”, “російська — небезпека”), що впливають на поведінку людини без свідомого зусилля.

Імплицитні переконання є контекстуально контрольованими — тобто їхня активність залежить від ситуаційних умов. Hussey і Barnes-Holmes (2015) доводять, що автоматизовані реляційні реакції змінюються залежно від того, який контекст актуалізує певний фрейм значень. Це означає, що одна й та сама людина може демонструвати різні імплицитні реакції у різних соціальних ситуаціях. Наприклад, у контексті мовного спілкування індивід може не проявляти емоційної напруги, тоді як у контексті воєнної тематики активується асоціація “мова — безпека” або “мова — загроза”, що викликає автоматичні емоційні реакції.

Згідно з дослідженнями (Gawronski, 2006), імплицитні переконання найсильніше впливають на поведінку в ситуаціях, де відсутній час або мотивація для свідомого самоконтролю. Саме тому імплицитні переконання можуть вступати у суперечність із експліцитними: людина може декларувати одні переконання, але діяти інакше, коли активуються контекстуально зумовлені автоматичні фрейми.

При цьому імплицитні переконання мають адаптивну функцію — вони дозволяють людині швидко реагувати на соціальні стимули, мінімізуючи когнітивні витрати. Проте така адаптивність може бути і джерелом упереджень або соціальних стереотипів (Gawronski, 2002; Pérez, 2010).

Імплицитні переконання, як і всі реляційні патерни, піддаються зміні через контекстуальні інтервенції (Masuda, Price, Anderson, Schmertz & Calamaras, 2009). Зміна соціального контексту або створення нових реляційних зв'язків може трансформувати попередні автоматизовані реакції. Наприклад, позитивна соціальна взаємодія з представниками групи, яка

раніше викликала упереджене ставлення, може створити нові реляційні фрейми, які заміщують старі асоціації.

У науковій літературі зазначається, що узгодженість між експліцитними (усвідомленими) та імпліцитними (автоматичними) переконаннями не є стабільною та залежить від низки модераторів (Karpinski & Hilton, 2001). Внутрішньоособистісними модераторами є індивідуальні відмінності у рівні досвіду, когнітивній структурі переконань і ступені їх особистісної значущості. Узгодженість між імпліцитними та експліцитними установками зростає, коли переконання є чітко усвідомленими, добре осмисленими й емоційно важливими для людини. Досвід безпосередньої взаємодії з об'єктом оцінювання підсилює стабільність установок і сприяє їхній когнітивній узгодженості. Крім того, більш високий рівень відповідності спостерігається тоді, коли переконання мають біполярну структуру (наприклад, «за – проти», «подобається – не подобається»), що забезпечує когнітивну чіткість і полегшує автоматичну обробку інформації (Nosek, 2007). За іншими даними (Karpinski, Steinman & Hilton, 2005) чим більш значущим є переконання для людини та чим частіше вона його осмислює, тим більш узгодженими стають її імпліцитні й експліцитні переконання. Натомість у малозначущих доменах ці два рівні функціонують відносно незалежно.

1.3. Мовний вибір особистості через призму теорії реляційних фреймів

У контекстуально-біхевіоральній парадигмі мовна зміна може бути розглянута як форма поведінки прийняття рішень. Згідно з теорією реляційних фреймів, кожне рішення — це контекстно зумовлений реляційний акт, у якому значення дії визначається історією підкріплення, соціальним контекстом і наявними реляційними зв'язками між стимулами (Hayes, Barnes-Holmes, & Roche, 2001).

У цьому сенсі свідомий мовний вибір можна розглядати як value-based behavior — поведінку, що реалізує цінності через мову. Коли індивід обирає

мову спілкування, він фактично здійснює ціннісне рішення, яке виражає належність, переконання та моральну позицію. Така поведінка підпорядковується не тільки індивідуальним установкам, а й правилам, засвоєним у процесі соціального навчання. Вербальні правила (англ. *rule-governed behavior*) виконують роль психологічних механізмів управління поведінкою та можуть мати різний характер. Як вже зазначалося, якщо дія визначається очікуваннями інших — це *pliance* (“говорю українською, бо так прийнято”). Коли поведінка орієнтована на фактичні наслідки — це *tracking* (“говорю українською, бо так мене краще розуміють”). Якщо вибір керується цінностями та внутрішнім сенсом — це *augmenting* (англ. “*augmenting*”) (“говорю українською, бо це виражає мою ідентичність”). Аугментальні правила модифікують ступінь, у якому наслідки функціонують як підкріплення (Tagliabue, Cesareo, Squatrito, & Presti, 2021). Ці три типи правил не є взаємовиключними: вони співіснують у поведінковому полі, змінюючись під впливом контексту та підкріплення. Зміна мови може починатися як соціально зумовлена дія (*pliance*), але з часом інтеріоризується і перетворюється на вираження особистісних цінностей (*augmenting*). Таким чином, мовна поведінка є гнучким процесом переходу від зовнішньої регуляції до внутрішньої мотивації.

Вибір мови також регулюється взаємодією експліцитних і імпліцитних переконань, які у межах ТРФ розглядаються як різні рівні реляційного реагування. Експліцитні переконання — це усвідомлені, вербалізовані судження, що формуються під впливом соціальних норм і моральних принципів (Hughes & Barnes-Holmes, 2013). Вони визначають свідомий вибір і раціональні пояснення поведінки (“я говорю українською, бо це правильно”, “це частина моєї культури”). Імпліцитні переконання, навпаки, є короткими реляційними реакціями, які виникають автоматично у відповідь на знайомі стимули (Hussey & Barnes-Holmes, 2015). Саме вони часто визначають спонтанну мовну поведінку — вибір, який здійснюється без попереднього осмислення.

У процесі мовного вибору ці два рівні реляційного контролю взаємодіють. Свідомі переконання можуть бути спрямовані на одні цінності, тоді як імпліцитні асоціації активують інші емоційні реакції, що призводить до внутрішнього конфлікту. Наприклад, людина може вважати перехід на українську морально правильним, але при цьому відчувати внутрішнє напруження через асоціації з колишнім мовним досвідом. ТРФ трактує це як суперечність між *extended relational responses* (контрольованими) та *brief relational responses* (автоматизованими). Збалансованість між цими двома системами є показником психологічної інтеграції та стійкості мовної поведінки.

Мовний вибір також залежить від здатності особистості оцінювати короткострокові та довгострокові наслідки своїх дій. Часто людина віддає перевагу негайному комфорту — уникненню соціального осуду або емоційного напруження — навіть якщо така поведінка суперечить її глибинним цінностям. У контекстуально-біхевіоральному підході самоконтроль означає спрямування дій на довгострокові, ціннісно зумовлені наслідки (Hayes, Strosahl, & Wilson, 2006). Мовна поведінка, що відповідає власним цінностям, може вимагати прийняття короткочасного дискомфорту — соціальної невпевненості, страху помилки, або тимчасового відчуття відчуження.

Цінності в RFT розглядаються як реляційні конструкти, які надають поведінці напрям і сенс (Serowik, Park, & Wilson, 2018). За визначенням Wilson & Dufrene (2009): «цінності – це вільно обрані, словесно сконструйовані наслідки поточних, динамічних, еволюціонуючих моделей діяльності, які встановлюють домінуюче підкріплення для цієї діяльності, що є невід’ємною частиною залученості в сам цей ціннісний поведінковий патерн». Вони не є фіксованими цілями, про цінності доречніше говорити, як про поведінку “цінування”, що є еволюціонуючою, динамічною тобто такою, що змінюється з часом, коли людина стикається з різним досвідом (LeJeune & Luoma, 2023). Через цінності людина створює смислову мережу, у якій мова

набуває символічного значення. Узгодженість між поведінкою та власними цінностями підтримує внутрішню цілісність, тоді як розрив між ними викликає психологічний дискомфорт і зниження благополуччя (McCracken & Yang, 2008).

Варто розглянути також роль психологічної гнучкості, що є одним із ключових механізмів, що забезпечують узгодженість між поведінкою, контекстом і цінностями. Вона означає здатність адаптувати поведінку до вимог ситуації, залишаючись у згоді з власними цінностями, а також готовність приймати короткостроковий дискомфорт заради довгострокових позитивних результатів (Hayes et al., 2006; Törneke, 2010). У мовному контексті гнучкість проявляється у вмінні використовувати різні мовні коди або змінювати мовну стратегію залежно від соціальних умов, не втрачаючи узгодженості з власними цінностями. Ригідність, навпаки, означає злиття з правилами або уникнення неприємних емоцій (Kashdan, & Rottenberg, 2010; Ong & Eustis, 2023), що обмежує свободу вибору. Висока психологічна гнучкість дозволяє людині залишатися послідовною у своїх ціннісних діях, навіть коли ці дії викликають дискомфорт.

Отже, з точки зору теорії реляційних фреймів, мовний вибір є поведінковим процесом, у якому поєднуються соціальні правила, індивідуальні переконання, цінності та здатність до саморегуляції. Він не є випадковим чи ситуативним актом, а результатом постійної взаємодії між контекстом, історією підкріплень і особистісними цінностям.

Висновки до розділу 1

1. Мовна поведінка особистості як психологічна категорія може бути визначена, як активність вибору і застосування певного мовного коду, що включає внутрішні та зовнішні події, та контролюється контекстом, в якому вона відбувається. При цьому контекст включає індивідуальну історію навчання людини, зовнішнє фізичне середовище та внутрішні чинники: мотиви, цінності, психологічні характеристики, переконання, тощо.
2. Одним з типів мовної поведінки є мовна зміна або мовний зсув. Це явище поступового або різкого збільшення використання іншого мовного коду. Мовний зсув виникає під впливом поєднання соціально-ідентифікаційних факторів (прагнення належати до престижнішої групи, уникати стигми), мотиваційно-психологічних потреб (зв'язок, автономія, компетентність), адаптаційних процесів у зміненому соціальному середовищі, стратегій акультурації, установок щодо престижу мов, а також ціннісних і моральних орієнтацій.
3. У ситуації війни, що є контекстуальним фактором для трансформації функції мовного коду, прагматичні причини вибору мови поступаються ціннісно-орієнтованим: вибір української мови стає актом спротиву і політичного самовираження.
4. Теорія реляційних фреймів показує, що завдяки трансформації функцій стимулів нейтральні символи (наприклад, слова або мова) набувають іншого значення. Реляційне реагування функціонує на двох рівнях: експліцитному і імпліцитному. Експліцитні переконання є контрольованими, навмисними, усвідомленими та вимагають когнітивних ресурсів. При цьому імпліцитне реагування є швидким і автоматизованим. Обидва типи реагування є внутрішніми подіями, які виступають контекстом для поведінки вибору мовного коду.
5. Мовний вибір у ТРФ інтерпретується як ціннісно мотивована поведінка, що розгортається між трьома видами правил: плаєнс, трекінг

і аугментінг. При цьому психологічна гнучкість, тобто здатність діяти згідно з цінностями попри емоційний чи соціальний дискомфорт, а також самоконтроль, тобто здатність обирати поведінку з позитивними довготроковими наслідками, визначають стійкість нової мовної поведінки.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Концептуальна модель та гіпотези

2.1.1. Огляд методології попередніх досліджень

Побудова емпіричного дослідження базується на сучасних методологічних підходах контекстуально-біхевіоральної теорії до вивчення переконань та поведінки. У теоретичній частині роботи було показано, що мовна поведінка є контекстуально керованою дією, контекстом якої виступає зокрема взаємодія між свідомими та неусвідомленими переконаннями, цінностями та психологічною гнучкістю. Емпірична частина має на меті перевірити ці положення на рівні конкретних психологічних змінних.

У дослідженнях, що присвячені переконанням, широко використовується двофакторна модель переконань, що розрізняє експліцитні (свідомі, вербалізовані) й імпліцитні (автоматизовані, позасвідомі) установки (Nosek, 2007; Wilson, Lindsey, & Schooler, 2000). Експліцитні переконання вимірюються опитувальниками та шкалами самооцінки (Rosenberg & Silva, 2017; McConnell & Leibold, 2001), тоді як імпліцитні — за допомогою непрямих тестів, зокрема Імпліцитним асоціативним тестом (IAT) (Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998). Цей метод є валідним інструментом для виявлення латентних асоціацій між поняттями, які не підлягають свідомому контролю, і дозволяє виявити розбіжність між декларованими переконаннями та реальною поведінкою (McConnell & Leibold, 2001; Carpenter, Martinez, Vadhan, Barnes-Holmes & Nunes, 2012).

Подальший розвиток цієї методології у межах теорії реляційних фреймів (ТРФ) (Hayes, Barnes-Holmes, & Roche, 2001; Hussey & Barnes-Holmes, 2015) дозволив розглядати переконання як вербально опосередковані дії, а не ментальні репрезентації. Відповідно, імпліцитні реакції в ТРФ інтерпретуються як *brief relational responses* (BRR), а

експліцитні — як *extended relational responses* (ERR). Такий підхід відкриває можливість аналізу узгодженості між цими рівнями як чинника стабільності або мінливості поведінки.

Крім того, у дослідженнях прийняття рішень (Tagliabue, Cesareo, Squatrito, & Presti, 2021) показано, що поведінка залежить не лише від когнітивних оцінок, а й від ціннісного контексту та рівня психологічної гнучкості (Bond et al., 2011; Hayes, Strosahl, & Wilson, 2006). Гнучкість виступає регулятором між переконаннями та поведінкою, забезпечуючи узгодження дій із довгостроковими цінностями, навіть якщо це супроводжується короткочасним дискомфортом. Інші дослідження (Masuda et al., 2009) також засвідчують, що при неузгодженості імпліцитних та експліцитних переконань, втручання, метою якого є розвиток психологічної гнучкості, сприяють поведінковій зміні.

Таким чином, попередні емпіричні підходи продемонстрували необхідність комплексного вимірювання не лише свідомих і неусвідомлених установок, а й тих психологічних механізмів, що регулюють їхній зв'язок із реальною поведінкою — гнучкість, самоконтроль та ціннісна орієнтація.

На основі аналізу літератури визначено п'ять ключових змінних, релевантних до проблеми мовного вибору:

1. Експліцитні переконання — свідомі оцінки української та російської мов (емоційна, когнітивна та ціннісна складові). Вимірювалися за допомогою семантичного диференціалу (Osgood, Suci, & Tannenbaum, 1957), авторського варіанту питань по типу шкали Лайкерта (Rosenberg & Silva, 2017) та контент-аналізу відкритих висловлювань.

2. Імпліцитні переконання — латентні емоційні установки щодо української та російської мов, виміряні через Імпліцитний асоціативний тест (Greenwald et al., 1998) з розрахунком D-score.

3. Психологічна гнучкість — здатність діяти згідно з цінностями, попри негативні емоції або контекстуальний дискомфорт, оцінена за

опитувальником AAQ-II (Bond et al., 2011; україномовна адаптація Shyroka & Mykolaichuk, 2021).

4. Самоконтроль та самоуправління — поведінкова регуляція, здатність відкладати негайні вигоди заради ціннісно мотиваційних дій; вимірювалася за допомогою SCMS (Mezo & Short, 2012; україномовна адаптація Савченко & Лавриненко, 2024).

5. Тип мовної поведінки — залежна змінна, що визначається часткою використання української мови у повсякденному спілкуванні (чотири категорії: стабільно російськомовні, стабільно україномовні, частковий перехід на українську мову, повний перехід на українську мову).

2.1.2. Концепція дослідження та емпірична модель

Концептуальна логіка дослідження базується на положеннях ТРФ і функціонального контекстуалізму. Мовна поведінка розглядається як контекстуально керована дія, у якій експліцитні й імпліцитні переконання впливають на вибір мови через систему регуляторних механізмів — психологічну гнучкість і самоконтроль. Цінності виступають вищим рівнем реляційних фреймів, що задають напрям поведінки, а невідповідність між переконаннями та цінностями може призводити до психологічного дискомфорту й нестабільної мовної поведінки.

Психологічна ригідність та здатність до самоконтролю виконує функцію модератора, який посилює або послаблює зв'язки між переконаннями та реальною поведінкою. Гіпотетично, висока гнучкість і самоконтроль сприяють узгодженню переконань і дій, тоді як ригідність і низький рівень саморегуляції — збільшують розрив між свідомими намірами та фактичною мовною практикою (рис. 2.1.).

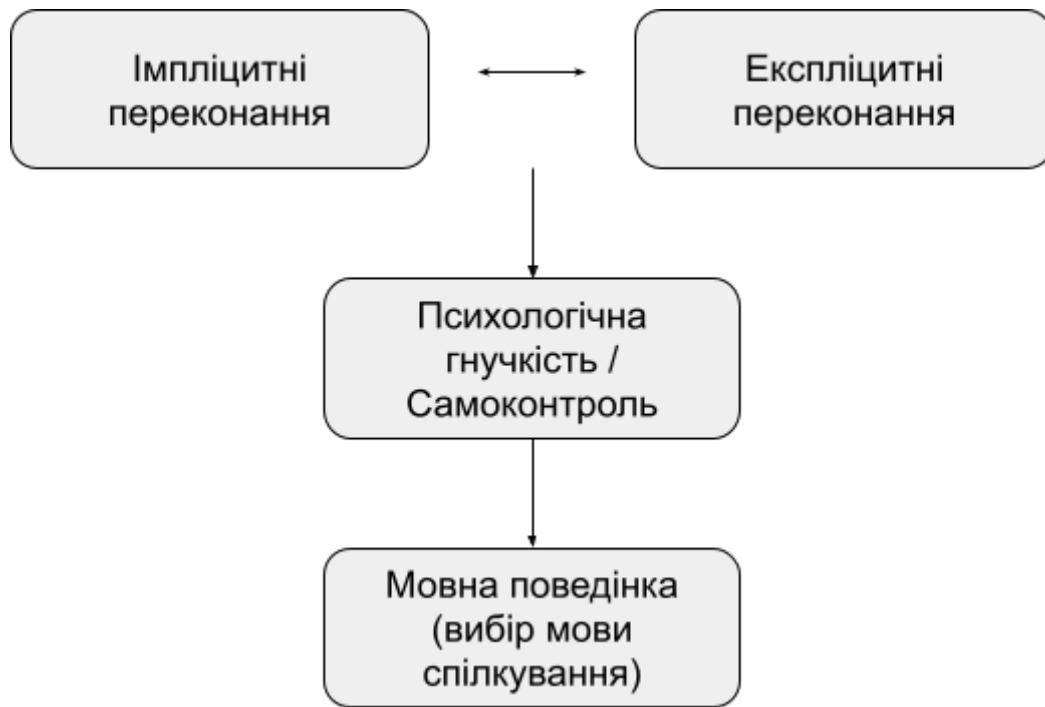

Рисунок 2.1. Емпірична модель дослідження

Основні гіпотези дослідження:

1. Позитивні експліцитні переконання щодо певної мови корелюють із більшою часткою її використання у спілкуванні.
2. Імпліцитні асоціації (D-score) відображають схильність до тієї мови, яка переважає у поведінці.
3. Розбіжність між експліцитними й імпліцитними переконаннями супроводжується нестабільною мовною поведінкою.
4. Психологічна ригідність вища у тих осіб, які зберігають російську мову у спілкуванні, незважаючи на наявність негативних експліцитних переконань щодо неї.
5. У респондентів, які не переходять на українську мову, незважаючи на позитивні експліцитні переконання щодо неї, рівень самоконтролю та самоуправління буде нижчим, ніж у тих, чия мовна поведінка узгоджується з переконаннями.

2.2. Методологічне обґрунтування емпіричного дослідження

2.1.1. Етапи емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження охоплювало кілька послідовних етапів: підготовчий, основний, аналітичний та інтерпретаційний.

1. Підготовчий етап

На першому етапі було сформульовано мету, завдання та гіпотези дослідження, визначено ключові змінні та параметри вимірювання. Здійснено добір і адаптацію психодіагностичних методик, які відповідали концепції роботи — поєднання експліцитних та імпліцитних підходів до вивчення переконань:

- Імпліцитний асоціативний тест (ІАТ) — для вимірювання імпліцитних асоціацій, пов'язаних із українською та російською мовами;
- Семантичний диференціал, авторський варіант шкали Лайкерта та контент-аналіз — для аналізу експліцитних переконань;
- ААQ-II — для оцінки психологічної гнучкості;
- SCMS — для вимірювання самоконтролю та самоуправління.

Усі інструменти було об'єднано у єдину онлайн-форму (Google Forms), а тест ІАТ реалізовано на платформі Pavlovia.org (PsychoPy2). На пілотному етапі ($n = 8$) перевірено зрозумілість формулювань і технічну коректність тестів, після чого внесено незначні уточнення до інструкцій.

2. Основний етап

Основний етап відбувався у липні–серпні 2025 року.

Респонденти брали участь добровільно, після ознайомлення з умовами участі та електронного підтвердження інформованої згоди.

Опитування поширювалося через соціальні мережі (Facebook, Instagram, Telegram) за принципом “сніжного кому”, що дозволило залучити учасників із різних регіонів України, а також тих, хто тимчасово перебував за кордоном. Заповнення анкети тривало в середньому 25–30 хвилин.

Усі учасники виконували завдання в індивідуальному режимі на власних пристроях.

Система автоматично фіксувала часові показники, відповіді та час реакції в ІАТ, а також формувала масив кількісних і текстових даних для подальшої обробки.

3. Аналітичний етап

На цьому етапі здійснювалася перевірка та очищення даних: вилучалися неповні анкети та некоректні записи (наприклад, надто короткі чи довгі реакції в ІАТ — <300 мс або >3000 мс).

Було проведено обчислення D-score для ІАТ і формування бази даних для статистичного аналізу.

Передбачалося використання методів кореляційного, дисперсійного, частотного та факторного аналізу для перевірки гіпотез про зв'язок між переконаннями, гнучкістю, самоконтролем і типами мовної поведінки.

4. Інтерпретаційний етап

На завершальному етапі була проведена інтерпретація та критичний аналіз результатів дослідження. Це дозволило здійснити порівняння експліцитних і імпліцитних переконань, виявити психологічні чинники узгодженості або суперечності між ними, а також описати типові патерни мовної поведінки у контексті соціальних змін і війни.

2.1.2. Характеристика психодіагностичних методик

Для реалізації завдань дослідження було використано комплексний діагностичний інструментарій, що охоплює як кількісні, так і якісні методи дослідження.

Імпліцитний асоціативний тест (англ. Implicit Association Test, ІАТ).

Імпліцитний асоціативний тест являє собою непрямий метод вимірювання неусвідомлених або автоматичних переконань, які можуть не узгоджуватися зі свідомо декларованими переконаннями. На відміну від опитувальників, що спираються на самозвіт, ІАТ дозволяє виявити латентні

асоціації між поняттями, які впливають на поведінку, навіть якщо людина їх не усвідомлює або не озвучує через соціальну бажаність.

Метод ґрунтується на принципі диференціації часу реакції: коли два поняття асоціативно пов'язані в пам'яті (наприклад, «українська мова» і «приємна»), їх спільна класифікація відбувається швидше, ніж у випадку несумісних комбінацій (наприклад, «українська мова» і «неприємна»). Таким чином, швидкість і точність реакцій відображають силу асоціації між категоріями.

IAT передбачає послідовне виконання серій завдань, у яких учасник класифікує стимули (слова чи зображення), натискаючи відповідні клавіші. Чим коротший час реакції у парних категоріях (наприклад, «українська–позитивне»), тим сильніша імпліцитна асоціація між ними. Показник D-score, запропонований Greenwald, Nosek і Banaji (2003), кількісно відображає напрямок і силу таких асоціацій: позитивні значення свідчать про схильність до однієї категорії, негативні — до іншої.

З моменту створення IAT набув широкого використання в дослідженнях контекстуально-поведінкових наук. Його застосовують для дослідження расових, гендерних, політичних, релігійних, культурних та мовних упереджень, а також для оцінки ефектів соціальної ідентичності та несвідомих стереотипів тощо (Nosek, Greenwald, & Banaji, 2007; McConnell & Leibold, 2001; Czyzewska, & Ceballos, N, 2011).

В дослідженні використана версія імпліцитного асоціативного тесту (IAT), що була описана психологами Ентоні Грінвальдом, Деббі МакҐі та Джорданом Шварцом (Greenwald, McGhee, & Schwartz, 1998).

В якості стимульного матеріалу була використана серія зображень, що асоціюється з позитивними явищами (любов, дружба, краса природи) та негативними (руйнування, смерть, злочинність). А також слова, які необхідно було сортувати відповідно до тієї мови, до якої це слово належить: “мальчик”, “жінка”, “цвіток”, “країна”, “мова”, “жінка”, “квітка”, “хлопчик”, “жінка”, “квітка”, “країна”, “мова”.

Тест складався з блоків завдань, відповідно до класичної структури IAT (Greenwald et al., 2003):

- Тренування сортування зображень за оціночними словами (“позитивне” / “негативне”).
- Тренування сортування слів за категоріями (“українська” / “російська”).
- Комбіноване завдання “українська + позитивне” / “російська + негативне”.
- Реверс категорій мови за клавішами, тренування сортування слів за категоріями.
- Комбіноване завдання “українська + негативне” / “російська + позитивне”.

Перші блоки завдань мали на меті тренування респондентів сортувати слова та зображення за категоріями. Після цього необхідно було виконати серію завдань, де слова були змішані з зображеннями. Учасникам пропонувалося віднести їх до однієї з категорій, натискаючи праву чи ліву клавішу на клавіатурі, при цьому для половини учасників одна з клавіш означала “українська мова” або “позитивне”, друга клавіша була – “російська мова” або “негативне”. Інша половина учасників мала протилежну пару: “українська мова” або “негативне”, “російська мова” або “позитивне”. В останній серії завдань пари асоціацій мінялися на протилежні. Тест був проведений за допомогою онлайн-платформи Pavlovia.org, що базується на середовищі PsychoPy. Програма реалізує стандартизований протокол IAT і автоматично фіксує час реакції у мілісекундах та похибки класифікації для подальшого розрахунку D-score.

Розрахунок індексу D-score здійснювався за алгоритмом Greenwald, Nosek і Banaji (2003), який враховує середній час реакції та стандартне відхилення у сумісних і несумісних блоках. Позитивне значення D-score свідчило про швидші реакції в парі “українська–позитивне”, а негативне — у парі “російська–негативне”.

Семантичний диференціал.

Метод семантичного диференціалу було розроблено американським психологом Чарльзом Осгудом спільно з Джорджем Суці та Персі Таненбаумом у середині ХХ століття (Osgood, Suci, & Tannenbaum, 1957). Метою створення методу було кількісне вимірювання конотативного змісту понять, тобто тих асоціативних значень, які не завжди піддаються безпосередній вербалізації.

Метод дозволяє дослідити установки індивіда щодо різних соціальних, культурних чи політичних об'єктів. Семантичний диференціал часто використовується у психології мови, соціальній психології, маркетингових дослідженнях, тощо (Heise, 2010; Stoklasa, Talášek & Stoklasová, 2019).

У цьому дослідженні семантичний диференціал був адаптований для вимірювання експліцитних переконань щодо української та російської мов. Методика дозволяє зафіксувати емоційно-оцінні, естетичні, культурні й ідентифікаційні характеристики, пов'язані з образом кожної мови.

Учасникам пропонувалося оцінити обидві мови за 18 біполярними категоріями: чужа–рідна, неприємна–приємна, груба–милозвучна, фашистська–демократична, легка–складна, бідна–багата, об'єднуюча–роз'єднуюча, другорядна–престижна, м'яка–тверда, жива–мертва, древня–сучасна, людська–звірина, агресивна–спокійна, спалюжена–відновлена, популярна–нішева, тепла–холодна, втрачена–набута, вільна–вимушена.

Кожна пара оцінювалася за семибальною шкалою (від 0 до 7), де середнє значення 4 відповідало нейтральному ставленню.

Контент-аналіз відкритих відповідей.

Для якісного аналізу експліцитних переконань респондентів щодо української та російської мов у дослідженні було застосовано метод контент-аналізу, який є систематичною процедурою виявлення, кодування та інтерпретації смислових одиниць у текстах (Krippendorff, 2018).

Процедура контент-аналізу у цьому дослідженні включала кілька послідовних етапів:

1. Збір текстових відповідей респондентів на 2 відкриті запитання щодо ставлення до мови:

“Опишіть у кількох реченнях своє ставлення до української мови”;

“Опишіть у кількох реченнях своє ставлення до російської мови”

А також 5 відкритих запитань, що відображають різні типи реляційних фреймів (відповідності, відмінності, каузальності, ієрархії):

“Мова для мене — це передусім...”;

“Мова для мене — це не..”

“Якщо я буду більше використовувати українську мову, це призведе до...”.

“Якщо я буду більше використовувати російську мову, це призведе до...”.

“Мова, якою я говорю, це частина...”

2. Здійснення первинної сегментації текстів на смислові одиниці — окремі судження, що містять завершену думку (наприклад, “мова — це частина моєї ідентичності”).

3. Кодування — віднесення кожної одиниці до певної змістової категорії.

4. Кількісний етап аналізу — підрахунок частоти згадувань кожної категорії та порівняння їх між респондентами з різними типами мовної поведінки.

Для вимірювання загального емоційного ставлення до української та російської мов у дослідженні також було використано шкалу сумарних оцінок Лайкертового типу (Likert, 1932; Rosenberg & Silva, 2017). Ця шкала належить до класичних інструментів соціально-психологічного вимірювання ставлень і ґрунтується на оцінюванні респондентом власної згоди або незгоди з твердженнями чи позиціями за фіксованою градаційною шкалою.

У межах даного дослідження учасникам пропонувалося дати узагальнену оцінку свого ставлення до кожної мови, обравши один із п'яти варіантів відповіді.

Формулювання запитань:

“В цілому ви би описали своє ставлення до російської мови як...”

“В цілому ви би описали своє ставлення до української мови як...”

Варіанти відповіді (5-бальна шкала):

- негативне (1),
- скоріше негативне (2),
- нейтральне (3),
- скоріше позитивне (4),
- позитивне (5).

Отримані показники використовувалися для кількісного порівняння загального ставлення до української та російської мов, а також для подальшої перевірки узгодженості між експліцитними (свідомими) і імпліцитними (автоматизованими) переконаннями.

Опитувальник прийняття та дії (AAQ-II).

Для вимірювання рівня психологічної гнучкості/ригідності — здатності особистості діяти відповідно до власних цінностей, навіть попри наявність неприємних емоцій, думок чи зовнішніх стресових факторів — у дослідженні було використано опитувальник прийняття та дії (AAQ-II).

Методика була створена для кількісного вимірювання процесів, запропонованих у межах терапії прийняття та відповідальності (ACT), розробленої Стівеном Гейзом, Кірком Стросалом та Келлі Вілсоном (Hayes, Strosahl, & Wilson, 2006).

Опитувальник складається з 7 тверджень, які оцінюють частоту проявів експеріментального уникнення (experiential avoidance) — тобто тенденції уникати неприємних внутрішніх подій (додаток А).

Респонденти оцінюють ступінь згоди за 7-бальною шкалою від 1 («ніколи не буває правдою») до 7 («завжди є правдою»). Вищі показники свідчать про меншу психологічну гнучкість, а нижчі — про її вищий рівень.

У дослідженні використано українську адаптацію AAQ-II, розроблену Анастасією Широкою та Мар'яною Миколайчук (Shyroka & Mykolaichuk, 2021). Адаптація підтвердила одновимірну структуру опитувальника, високу внутрішню узгодженість ($\alpha = 0.89-0.95$) і відсутність культурно-лінгвістичних спотворень. Показник тест-ретестової надійності за 3 тижні ($r=0.85$, $p=0.001$). Методика рекомендована для використання в субклінічних і неклінічних вибірках.

У даному дослідженні показники AAQ-II використовуються як модератор взаємозв'язку між переконаннями (експліцитними й імпліцитними) та мовною поведінкою. Передбачається, що більш гнучкі учасники демонструють узгодженість між своїми цінностями й поведінкою, тобто частіше переходять на українську мову попри потенційні соціальні чи емоційні труднощі.

Шкала самоконтролю та самоуправління (SCMS).

Для вимірювання рівня самоконтролю та самоуправління поведінкою у дослідженні було використано шкалу самоконтролю та самоуправління (SCMS), розроблену Полом Мезо у співпраці з Мішель Шорт (Mezo & Short, 2012).

Опитувальник SCMS (додаток Б) розглядає самоконтроль як інтегративний процес, що включає три взаємопов'язані компоненти:

- Самоспостереження (self-monitoring) — усвідомлення власних думок, емоцій і поведінкових патернів;
- Самооцінювання (self-evaluation) — здатність оцінювати відповідність власних дій очікуванням чи стандартам;
- Самопідкріплення (self-reinforcement) — уміння підтримувати або коригувати поведінку через систему внутрішніх винагород і покарань.

Методика складається з 16 тверджень, що оцінюються за 6-бальною шкалою (від 1 — «ніколи не є правдою» до 6 — «завжди є правдою»). Вищі показники свідчать про більш розвинений рівень самоконтролю та здатність до саморегуляції, нижчі — про імпульсивність, низьку поведінкову гнучкість і схильність діяти під впливом емоцій.

За даними розробників шкали, SCMS демонструє високу внутрішню узгодженість та підтверджену тривимірну структуру. У дослідженні використано українську адаптацію SCMS, проведену Оленою Савченко та Денисом Лавриненком (2024). Адаптація показала задовільну внутрішню узгодженість: показник альфа Кронбаха = 0,712 (субшкала SM); 0,634 (SE) та 0,736 (SR).

2.3. Формування вибірки та збір даних

Дані збиралися у липні–серпні 2025 року в онлайн-форматі. Пошук респондентів мав характер добровільного “сніжного кому”: посилення на опитування поширювалися через соціальні мережі та особисті контакти респондентів. Такий підхід забезпечив швидкий доступ до цільової аудиторії, проте не гарантує репрезентативності для всього населення України; водночас вибірка є релевантною для мети дослідження — аналізу психологічних чинників мовної поведінки.

Учасники.

Загалом у дослідженні взяли участь 116 осіб (жінки — $n = 89$, чоловіки — $n = 27$).

Віковий розподіл: до 25 років — 26 осіб, 25–35 років — 48 осіб, 35–45 років — 25 осіб, 45–55 років — 13 осіб, понад 55 років — 4 особи. За регіоном проживання: захід України — 7, південь — 15, північ — 21, схід — 26, центр — 47.

Типи мовної поведінки:

продовжують спілкуватися російською, як і до початку війни — 11 осіб;
продовжують спілкуватися українською, як і до початку війни — 16;

повністю перейшли з російської на українську — 48;

частково перейшли або пробували змінити — 39;

припинили спілкуватися обома мовами — 1.

Частка використання української мови у побуті:

0–10 % від загального часу спілкування — 16 осіб, 10–30 % — 14 осіб, ≈50 % — 15 осіб, 70–90 % — 24 особи, 90–100 % — 47 осіб.

Інструменти та процедура.

Опитування було реалізовано у Google Forms і складалося з блоків: демографія; експліцитні переконання (семантичний диференціал; шкали Лайкерта з узагальненими оцінками ставлення до української/російської мов); якісні відповіді для контент-аналізу; AAQ-II (психологічна гнучкість); SCMS (самоконтроль та самоуправління). Підвибірка з 45 учасників додатково проходила ІАТ на платформі Pavlovia.org (PsychoPy), за уніфікованим алгоритмом обчислення D-score. Для підвищення якості даних у ІАТ застосовано стандартні критерії очищення (надмірні помилки, надто короткі/довгі реакції).

Участь була добровільною та анонімною. Дані зберігалися у знеособленому вигляді, використовувалися виключно в наукових цілях і не передавалися третім особам.

Нерепрезентативний характер рекрутингу респондентів обмежує можливість узагальнення результатів на все доросле населення. Водночас різноманітність за віком, регіонами та мовними траєкторіями забезпечує аналітичну придатність вибірки для тестування висунутих гіпотез про зв'язок переконань (експліцитних/імпліцитних), гнучкості та самоконтролю з мовною поведінкою.

Висновки до розділу 2

1. Концепція дослідження побудована навколо двофакторної моделі переконань, що включають експліцитний (усвідомлюваний) та імпліцитний (неусвідомлюваний) рівні. В межах контекстуально-поведінкової науки ці конструкти пояснюються за допомогою теорії коротких та розгорнутих реляційних відповідей. Мовний вибір розглядається як поведінковий акт, що формується під впливом контексту можливих трансформованих асоціацій на рівні імпліцитних й експліцитних переконань, ціннісних орієнтацій особистості, та модифікується рівнем психологічної ригідності та здатності до самоконтролю.
2. Для реалізації завдань дослідження було обрано комбіновану стратегію збору даних: комп'ютеризований ІАТ тест для вимірювання імпліцитних асоціацій, методи самозвіту (опитувальники AAQ-II та SCMS, контент-аналіз, закриті питання) для оцінки експліцитних переконань щодо української та російської мов та для вимірювання вираженості психологічної гнучкості та здатності до самоконтролю. Такий дизайн дає змогу комплексно зафіксувати явну мовну позицію респондентів, приховані асоціації щодо української й російської мов та визначити рівень вираженості досліджуваних психологічних характеристик. Використаний інструментарій адаптовано українською мовою та валідовано на україномовній вибірці.
3. Дослідження включало підготовчий етап, ціллю якого було формулювання мети, завдань та гіпотез дослідження, визначення ключових змінних та параметрів вимірювання, добір психодіагностичних методик, проведення пілотного збору даних; основний етап дослідження, що включав проведення опитування за допомогою онлайн-форми та комп'ютеризованого тесту; аналітичний етап, під час якого було здійснено обробка даних та застосування

математико-статистичних методів; інтерпретаційний етап, що мав на меті якісне осмислення та узагальнення результатів.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

3.1. Структура експліцитних переконань щодо української та російської мов

3.1.1. Обробка результатів семантичного диференціалу

З метою виявлення свідомих установок та емоційно-оцінних уявлень респондентів про українську та російську мови було використано метод семантичного диференціалу.

Цей метод дозволяє кількісно відобразити індивідуальні відмінності у сприйнятті мовних об'єктів за системою біполярних шкал, що відображають ключові виміри семантичного простору.

Оцінювання здійснювалося за 7-бальною шкалою, де 1 відповідало негативному полюсу семантичної пари (наприклад, “чужа”, “неприємна”, “груба”), а 7 — позитивному (“рідна”, “приємна”, “милозвучна”).

Середнє значення 4 розглядалося як нейтральна позиція. Для кожної мови було розраховано середні бали за 18 шкалами.

Середні значення для української мови (додаток В) варіювалися від $M = 4.67$ (шкала «складна – легка») до $M = 6.86$ («милозвучна – груба»). Для російської мови (додаток Г) показники коливалися від $M = 2.40$ («роз'єднуюча – об'єднуюча») до $M = 4.64$ («тверда – м'яка»).

Інтегральний показник за всіма шкалами становив $M = 6.08$ для української мови та $M = 3.45$ для російської, що відображає суттєву різницю у загальній позитивності сприйняття.

Найбільші міжмовні відмінності зафіксовано за такими шкалами:

«милозвучна – груба» (укр. $M = 6.86$, рос. $M = 2.81$),

«приємна – неприємна» (укр. $M = 6.82$, рос. $M = 2.98$),

«тепла – холодна» (укр. $M = 6.47$, рос. $M = 2.79$),

«рідна – чужа» (укр. $M = 6.59$, рос. $M = 3.22$),

«об'єднуюча – роз'єднуюча» (укр. $M = 5.74$, рос. $M = 2.40$).

Зазначені параметри характеризують основну поляризацію у ставленні до мов і відображають найбільшу диференціацію в оцінках респондентів. Менші, але все ще помітні розбіжності виявлено за шкалами «агресивна – спокійна» (різниця $M = 3.58$), «демократична – фашистська» (різниця $M = 3.64$), «вимушена – вільна» (різниця $M = 2.71$) та «відновлена – спаплюжена» (різниця $M = 2.67$).

Найменші різниці між мовами спостерігаються за параметрами «складна – легка» (різниця $M = 0.42$) і «популярна – нішева» (різниця $M = -0.82$), що свідчить про відносну нейтральність оцінок у цих вимірах. Для обох мов середні значення за цими шкалами наближені до нейтральної зони, що може відображати відсутність чітко виражених емоційних або соціальних асоціацій у відповідях респондентів.

Загалом, усі шкали, окрім двох, демонструють позитивні значення різниць, що підтверджує стабільну перевагу української мови за емоційно-оцінними параметрами. Для російської мови характерні нижчі показники за всіма оціночними, естетичними та соціально-ідентифікаційними параметрами, за винятком шкали «популярна – нішева», де спостерігається невелика перевага російської мови ($M = 3.10$ проти $M = 2.28$ для української).

Отримані результати свідчать, що у структурі експліцитних переконань учасників дослідження українська мова характеризується більш високими показниками за всіма вимірами семантичного простору. Вона оцінюється як приємна, милозвучна, тепла, рідна, об'єднуюча, багата та відновлена, тоді як російська — як агресивна, холодна, чужа й роз'єднуюча. У кількісному вимірі ця різниця проявляється у середній різниці оцінок $M = 2.63$, що можна інтерпретувати як суттєву поляризацію експліцитних мовних уявлень.

3.1.2. Факторна структура семантичного простору мовних уявлень

Для узагальнення результатів семантичного диференціалу та виявлення латентних структурних компонентів оцінок було проведено факторний аналіз методом головних компонент із застосуванням варімакс-обертання.

До аналізу включено 18 біполярних шкал, за якими респонденти оцінювали українську та російську мови. Критерієм виділення факторів слугувало значення власного числа, що є близько 1.

Для оцінок української мови виділено п'ять факторів (рис. 3.1), які сукупно пояснюють 69.9 % загальної дисперсії. Перевірка придатності даних до факторизації засвідчила належний рівень показників (КМО = 0.86; $\chi^2(105) = 686$, $p < 0.001$).

- Перший фактор пояснює 19.2 % дисперсії і відображає соціально-політичну валентність української мови. До нього увійшли шкали «об'єднуюча – роз'єднуюча» (0.83), «вимушена – вільна» (0.81), «другорядна – престижна» (0.65), «фашистська – демократична» (0.58).
- Другий фактор (14.5 % дисперсії) описує емоційно-естетичне сприйняття української мови. Найвищі навантаження мають шкали «милозвучна – груба» (0.75), «приємна – неприємна» (0.81), «тверда – м'яка» (0.67).
- Третій фактор (13.2 % дисперсії) пов'язаний із уявленнями про лінгвістичну розвиненість української мови. Найвищі навантаження спостерігаються за шкалами «людська – звірина» (0.73) та «багата – бідна» (0.73).
- Четвертий фактор (12.0 % дисперсії) описує життєздатність і поширеність мови. До нього увійшли шкали «жива – мертва» (0.59), «тепла – холодна» (0.59), «популярна – нішева» (0.41).
- П'ятий фактор (11.1 % дисперсії) відображає історико-культурне відродження мови. Найвищі факторні навантаження мають змінні «втрачена – набута» (0.89) та «спаплюжена – відновлена» (0.73).

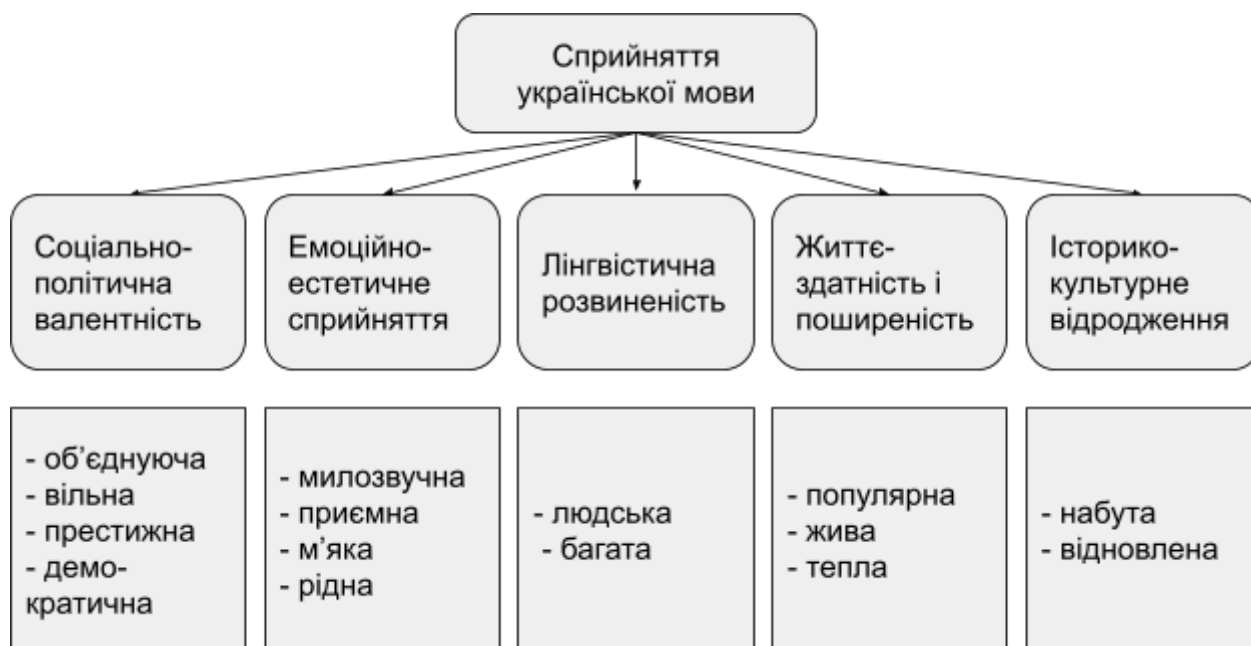

Рисунок 3.1 Факторне рішення сприйняття української мови

Для оцінок російської (рис. 3.2) мови виділено три фактори, які пояснюють 69.6 % дисперсії. Показники адекватності вибірки були прийнятними (КМО = 0.88; $\chi^2(105) = 1168$, $p < 0.001$).

- Перший фактор (43.6 % дисперсії) відображає соціально-емоційну валентність російської мови. До нього увійшли шкали «приємна – неприємна» (0.91), «демократична – фашистська» (0.87), «рідна – чужа» (0.85), «престижна – другорядна» (0.79), «милозвучна – груба» (0.79), «людська – звірина» (0.69), «вимушена – вільна» (0.50), «спокійна – агресивна» (0.50), «багата – бідна» (0.73) та «об'єднуюча – роз'єднуюча» (0.50).
- Другий фактор (13.4 % дисперсії) визначає фонетичне сприйняття мови. Найвищі навантаження мають змінні «тверда – м'яка» (-0.93), «тепла – холодна» (0.60), «спокійна – агресивна» (0.50).
- Третій фактор (12.6 % дисперсії) охоплює уявлення про життєздатність і поширеність мови. Високі навантаження отримали шкали «популярна – нішева» (-0.83), «втрачена – набута» (0.73), «жива – мертва» (0.59).

У цілому для російської мови домінантним виступає перший, соціально-емоційний фактор, який пояснює майже половину загальної дисперсії, тоді як інші два фактори мають допоміжний характер.

Рисунок 3.2 Факторне рішення сприйняття російської мови

Порівняльний аналіз факторної структури засвідчив відмінності у складності та змістовному наповненні уявлень про дві мови. Для української мови характерна п'ятифакторна структура, що відображає багатовимірність сприйняття. Для російської мови виділено три фактори, що мають переважно емоційно-оцінний характер і пояснюють більшу частину дисперсії. Це свідчить про більш одновимірне, афективно зумовлене сприйняття російської мови порівняно з комплексним, диференційованим ставленням до української.

3.1.3. Обробка результатів оцінки ставлення до української та російської мов

Для кількісної оцінки загального ставлення до української та російської мов було використано також авторський варіант шкали Лайкерта, що

передбачали вибір однієї з п'яти категорій: негативне, скоріше негативне, нейтральне, скоріше позитивне, позитивне.

Підрахунок середніх балів здійснювався у діапазоні від 1 до 5, де 1 відповідав негативному ставленню, а 5 — позитивному.

Згідно з результатами описової статистики, середній бал ставлення до української мови становив $M = 4.91$ ($SD = 0.40$), тоді як ставлення до російської мови — $M = 2.41$ ($SD = 1.40$).

Таким чином, загальна різниця між середніми значеннями становить 2.50, що свідчить про чітку поляризацію емоційно-оцінних установок.

Для української мови медіана дорівнює 5, тобто переважна більшість респондентів відзначила повністю позитивне ставлення. Для російської мови медіана дорівнює 2, що відповідає скоріше негативному ставленню.

Детальніший аналіз за групами мовної поведінки показав, що позитивне ставлення до української мови домінує у всіх категоріях респондентів, проте з різною вираженістю.

Найвищі оцінки спостерігаються серед осіб, які повністю перейшли на українську мову ($M = 5.00$; $SD = 0.00$) або завжди спілкувалися нею до початку війни ($M = 4.98$; $SD = 0.15$).

Дещо нижчі, але все ще позитивні оцінки мають респонденти, які частково перейшли на українську ($M = 4.50$; $SD = 0.90$) та залишилися російськомовними ($M = 4.50$; $SD = 0.91$).

Отже, навіть серед осіб, що продовжують користуватися російською мовою, переважає позитивне ставлення до української, що свідчить про переосмислення її соціальної значущості.

Для російської мови спостерігається протилежна тенденція: найнижчі середні оцінки характерні для груп, які повністю перейшли на українську ($M = 1.67$; $SD = 0.87$) або стабільно користуються українською мовою ($M = 1.65$; $SD = 0.93$).

Вищі, але все ще низькі оцінки мають респонденти, які частково перейшли на українську мову ($M = 2.94$; $SD = 1.33$), тоді як ті, хто залишився

російськомовним, продемонстрували помірно нейтральні оцінки ($M = 4.50$; $SD = 0.50$).

Результати контент-аналізу також мають статистично значущі відмінності у відповідях респондентів. У відповідь на питання “опишіть в кількох реченнях своє ставлення до української мови” респонденти з груп, що не змінювали мови спілкування частіше відповідають про повагу та цінування української мови. В групі російськомовних це 5 проти очікуваних 3.35, серед україномовних – 10 проти 4.75, $\chi^2 = 12.1$; $p = 0.007$. Крім того, у відповідях групи стабільно російськомовних частіше йшлося про нейтральне ставлення до української мови (5 проти 0.757), $\chi^2 = 29.7$; $p < 0.001$, та частіше були відповіді про критику примусу та радикальної українізації (5 проти 1.30), $\chi^2 = 14.3$; $p < 0.003$.

Серед відповідей на питання “опишіть в в кількох реченнях своє ставлення до російської мови” значуща різниця була серед тих, хто відчуває відразу та негативні емоції до мови. Серед стабільно російськомовних це був лише 1 респондент проти 7.03 очікуваних. Дещо менше за очікувану кількість таких відповідей було у групі тих, хто частково перейшов на українську (16 проти 21.08). Однак, в групі тих, хто повністю перейшов на українську, таких респондентів значно більше, за очікувану кількість (36 проти 26.9), так само в групі стабільно україномовних (12, проти 9.95), $\chi^2 = 23.8$; $p < 0.001$.

В той же час 9 проти очікуваних 3.78 респондентів з групи стабільно російськомовних відмічають, що російська – це мова дитинства або родини, в групі тих, хто частково перейшли на українську, таких відповідей також більше (16 проти 11.35). В групах зі стабільною україномовною практикою та тих, хто повністю перейшов на українську, таких менше, за очікувану кількість (1 проти 5.36, 9 проти 14.5 відповідно), $\chi^2 = 21.5$; $p < 0.001$. Є різниця і у протилежній відповіді: з любов'ю і позитивними асоціаціями російську мову частіше пов'язують у групі стабільно російськомовних (10 проти 2.49). Наостанок, у своєму ставленні до російської мови частіше

говорять про бажання повного витіснення у групі тих, хто стабільно використовував українську і до, і після вторгнення (6 проти 1.68), $\chi^2 = 17.6$; $p < 0.001$.

Наступні питання до контент-аналізу були побудовані таким чином, щоб послідовно виявити та порівняти різні типи реляційних зв'язків, до яких входить поняття “мова”:

Зв'язок відповідності (“мова для мене — це передусім...”)

У групі стабільно російськомовних респондентів кількість людей, які визначають, що мова – це засіб комунікації, тобто відповіді, що визначають мову як інструмент передавання інформації, взаємодії з іншими людьми, вища, ніж очікувалося (ніж очікувалося (11 проти 5.62), $\chi^2 = 15.5$; $p = 0.001$.

Також опцію “мова – це культурна спадщина, код нації, статистично значуще частіше (12 проти 6.63) обирали ті, хто повністю змінив мову на українську, $\chi^2 = 9.18$; $p = 0.027$.

Зв'язок відмінності (“мова для мене – це не...”)

Твердження “мова – це не привід для конфлікту / ворожнечі” частіше обирають групи стабільно російськомовних респондентів (5 проти 1.95), та тих, хто перейшов на українську частково (9 проти 5.84), $\chi^2 = 12.3$; $p = 0.006$.

Зв'язок каузальності (“якщо я буду більше використовувати української мови, це призведе до...”, “якщо я буду більше використовувати російської мови, це призведе до...”)

Групи стабільно російськомовних (5 проти 2.49) та тих, що лише частково перейшли на українську частіше (11 проти 7.46), частіше, ніж очікувалося, вказують що “якщо я буду більше використовувати української мови, це призведе до покращення мовних навичок”, $\chi^2 = 9.25$; $p = 0.026$.

Натомість, частіше відповідають про наслідок “поширення української мови та культури” група тих респондентів, хто повністю змінив мову (18 проти 11.9), $\chi^2 = 11.3$; $p = 0.010$. Крім того, в цій групі частіше вважають, що наслідком збільшення використання української мови буде “приклад для інших / вплив на оточення”, тобто стимулювання інших перейти на

українську, виховання дітей, вплив через власний приклад, $\chi^2 = 7.94$; $p = 0.047$. При цьому в групі, що залишилася російськомовною, частіше зазначають “негативні наслідки / дискомфорт”, як результат збільшення використання української (6 проти 0.97), $\chi^2 = 32.8$; $p < 0.001$.

Різною між групами також була відповідь на питання “якщо я буду більше використовувати російської мови, це призведе до...”. Група, що лишилася російськомовною, зазначає що наслідком буде відсутність змін (7 проти 1.30), $\chi^2 = 32.4$; $p < 0.001$. Натомість в групі, респонденти якої повністю змінили мову на українську, більше використання російської частіше пов'язують з особистим регресом/деградацією (9 проти 4.97), $\chi^2 = 7.54$; $p = 0.05$.

Зв'язок ієрархії (“мова, якою я говорю, це частина...”)

Респонденти з групи тих, хто повністю перейшов на українську, частіше відповідають, що мова, якою вони говорять, – це частина культури та спадщини (12 проти 7.46), $\chi^2 = 8.92$; $p = 0.030$; та що, це частина їх самовираження (6 проти 3.31), $\chi^2 = 8.06$; $p = 0.045$. В той же час в групі, що були україномовними і до вторгнення, частіше зазначають, що мова – це частина держави та нації (5 проти 1.84), $\chi^2 = 8.59$; $p = 0.035$.

3.2. Імплицитні асоціації та їхній зв'язок із мовною поведінкою

Для вивчення несвідомих установок щодо української та російської мов було використано Імплицитний асоціативний тест (ІАТ) у версії, реалізованій на платформі Pavlov.org із використанням середовища PsychoPy (Peirce et al., 2019). Методика ґрунтується на моделі Greenwald, McGhee & Schwartz (1998) та вдосконаленому алгоритмі обчислення D-score (Greenwald, Nosek & Banaji, 2003), що дозволяє оцінити силу асоціацій між категоріями.

У тесті було використано чотири базові категорії стимулів: «українська мова» – «російська мова» та «позитивні» – «негативні» зображення.

До мовних стимулів входили слова, що відносяться до словника цієї мови: для української («хлопчик», «жінка», «квітка», «країна», «мова»), для російської («мальчик», «женщина», «цвіток», «страна», «язык»).

До невербальних стимулів входили серії зображень із позитивним емоційним змістом (сцени дружби, любові, природи) та негативним (руйнування, агресія, смерть, злочинність).

Загалом тест пройшло 45 учасників. Обчислення проводилося за стандартною процедурою IAT, а отриманий показник D-score інтерпретувався як міра сили імпліцитного зв'язку між категоріями.

Позитивні значення вказували на сильнішу асоціацію “українська мова – позитивне” / “російська мова – негативне”, тоді як від’ємні — на зворотну тенденцію. Розподіл значень D-score подано на рис. 3.3.

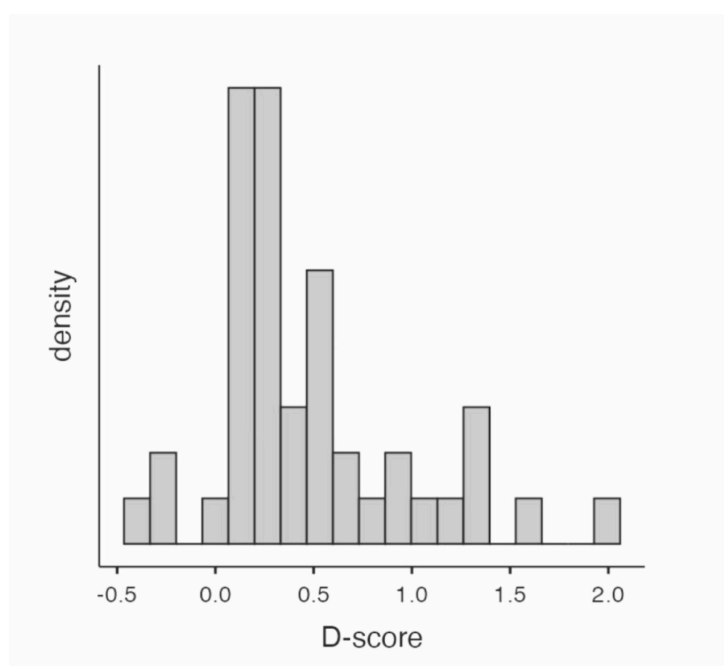

Рисунок 3.3. Розподіл значень D-score серед респондентів

Середнє значення D-score = 0.47 (SD = 0.50; M = 0.29; min = -0.37; max = 2.02).

За прийнятою інтерпретацією значення < 0.15 свідчать про відсутність виражених імпліцитних асоціацій,

0.15–0.35 – слабкі асоціації,

0.35–0.65 – середньо виражені,

> 0.65 – сильні асоціації.

Таким чином, середній показник 0.47 відповідає середньо вираженому імпліцитному зв'язку на користь української мови, що свідчить про тенденцію більш позитивного автоматизованого реагування на українські мовні стимули.

Медіанне значення (0.29) свідчить про те, що в частини учасників асоціації були слабші, проте загальна форма розподілу (зміщена вправо) підтверджує переважання позитивної асоціації з українською мовою.

За результатами аналізу, у 76 % учасників показник D-score був позитивним (вище 0), що означає наявність сильнішої автоматичної асоціації української мови з позитивними стимулами.

Близько 24 % учасників продемонстрували нейтральні або негативні значення D-score (менше 0), що може свідчити про амбівалентність або відсутність імпліцитної переваги будь-якої з мов.

Отримані результати узгоджуються із загальними тенденціями експліцитних оцінок: українська мова не лише має позитивне свідоме сприйняття, а й викликає переважно позитивні автоматичні реакції, що фіксуються на імпліцитному рівні.

Для перевірки зв'язку між показником D-score та фактичним використанням мов було проведено кореляційний аналіз за коефіцієнтом Спірмена. Кореляції між D-score та часткою використання української ($r = -0.049$, $p = 0.748$) і російської мови ($r = 0.010$, $p = 0.947$) не досягли рівня статистичної значущості.

Це свідчить, що імпліцитні асоціації не мають прямого лінійного зв'язку з реальною мовною поведінкою учасників.

Додатково проведено непараметричний дисперсійний аналіз (тест Крускала–Уолліса) для порівняння середніх значень D-score між групами респондентів із різним типом мовної поведінки (1 – стабільна

російськомовність, 2 – частковий перехід, 3 – повний перехід, 4 – стабільна україномовність).

Результати показали відсутність статистично значущих відмінностей між групами ($p = 0.403$; $\varepsilon^2 = 0.07$).

Таким чином, сила імпліцитних асоціацій на користь української мови не пов'язана з типом мовної поведінки, тобто навіть серед тих, хто не перейшов повністю на українську, могли фіксуватися позитивні автоматичні реакції на українські стимули.

Аналіз взаємозв'язків між імпліцитними показниками та факторами семантичного диференціалу виявив дві статистично значущі кореляції:

- негативний зв'язок D-score із фактором “фонетичне сприйняття” російської мови ($r = -0.38$; $p = 0.010$),
- позитивний зв'язок D-score із фактором “історико-культурне відродження” української мови ($r = 0.46$; $p = 0.002$).

Тобто учасники, які оцінювали російську мову як “м'яку”, “теплу” та “спокійну”, мали слабші імпліцитні асоціації на користь української. Натомість ті, хто високо оцінював українську як “відновлену”, “набуту” та “культурно відроджену”, демонстрували сильніші позитивні імпліцитні реакції щодо неї. Це свідчить про те, що імпліцитні установки тісніше пов'язані не з безпосереднім використанням мов, а з ціннісно-семантичним контекстом, у якому ці мови сприймаються та із безпосереднім сприйняттям звучання мови.

3.3. Порівняння груп із різними типами мовної поведінки

Для порівняння експліцитних оцінок ставлення до української та російської мов серед респондентів із різними типами мовної поведінки було проведено однофакторний непараметричний дисперсійний аналіз (тест Крускала–Уолліса). До аналізу включено чотири групи:

стабільно російськомовні ($n = 11$);

частковий перехід на українську мову ($n = 39$);

повний перехід на українську (n = 48);

стабільно україномовні (n = 16)

Результати показали наявність статистично значущих відмінностей у ставленні до обох мов залежно від мовного статусу респондентів.

Для української мови $p = 0.009$; розмір ефекту – 0.104, для російської мови $p < 0.001$; розмір ефекту – 0.417.

Попарні порівняння за критерієм Dwass–Steel–Critchlow–Fligner засвідчили, що респонденти, які повністю перейшли на українську, мають статистично значуще більш позитивне ставлення до української мови, ніж стабільно російськомовні ($p = 0.025$).

Інші контрасти не досягли рівня статистичної значущості, проте спостерігається тенденція до поступового зростання позитивного ставлення до української мови від групи 1 (російськомовні) до групи 4 (повністю перейшли на українську).

Щодо російської мови, результати виявили чітку градацію емоційного ставлення (таб. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Групи респондентів згідно зміни мови	Середні значення
Стабільно російськомовні	4.50
Здійснили частковий перехід на українську мову	2.94
Здійснили повний перехід на українську мову	1.67
Стабільно україномовні	1.65

Як видно з таблиці, позитивність оцінок послідовно зменшується у напрямі від стабільно російськомовних до тих респондентів, хто повністю перейшов на українську мову.

Зокрема, стабільно російськомовні оцінюють російську мову значно позитивніше, ніж:

- ті, хто частково перейшов на українську ($p < 0.001$),
- ті, хто повністю перейшов ($p = 0.005$),
- та стабільно україномовні ($p < 0.001$).

Також зафіксовано різницю між групами часткового та повного переходу ($p = 0.002$): частковий перехід супроводжується менш негативним ставленням до російської мови.

Отже, тип мовної поведінки суттєво пов'язаний із емоційною валентністю експліцитного ставлення до обох мов: перехід на українську асоціюється зі зростанням позитивного ставлення до неї та зниженням позитивного ставлення до російської.

Для уточнення зв'язків між частотою використання мов і показниками експліцитного сприйняття було проведено аналіз за коефіцієнтом Спірмена (рис. 3.4).

		Відсоток вживання російської	Відсоток вживання української	Ставлення до української мови
Відсоток вживання російської	Спірмен $\rho(\rho)$	—		
	df (ступенів свободи)	—		
	p-значення	—		
Відсоток вживання української	Спірмен $\rho(\rho)$	-0.836***	—	
	df (ступенів свободи)	114	—	
	p-значення	<.001	—	
Ставлення до української мови	Спірмен $\rho(\rho)$	-0.176	0.270**	—
	df (ступенів свободи)	114	114	—
	p-значення	0.058	0.003	—
Ставлення до російської мови	Спірмен $\rho(\rho)$	0.631***	-0.651***	-0.125
	df (ступенів свободи)	114	114	114
	p-значення	<.001	<.001	0.180

Рисунок 3.4 Кореляційна матриця зв'язку експліцитного ставлення до мови і відсотком її вживання

Виявлено такі закономірності:

Відсоток використання української мови позитивно корелює зі ставленням до української ($r = 0.270$; $p = 0.003$) і негативно — зі ставленням до російської ($r = -0.651$; $p < 0.001$).

Відсоток використання російської мови має обернений зв'язок: він позитивно корелює зі ставленням до російської ($r = 0.631$; $p < 0.001$) і негативно — зі ставленням до української ($r = -0.176$; $p = 0.058$).

Ці результати свідчать, що зростання частоти використання української мови пов'язане з позитивними переконаннями щодо неї, тоді як активне вживання російської пов'язане з експліцитним позитивним ставленням до російської мови.

Додатковий кореляційний аналіз показав, що відсоток вживання української мови помірно позитивно пов'язаний із фактором «соціально-політична валентність» української мови ($r = 0.389$; $p < 0.001$).

Відповідно, частіше користування російською мовою негативно пов'язане з цим самим показником ($r = -0.365$; $p < 0.001$), тобто активне використання російської супроводжується нижчими оцінками соціальної значущості української мови.

У той самий час фактор «соціально-емоційна валентність» російської мови продемонстрував сильний негативний зв'язок із частотою використання української ($r = -0.658$; $p < 0.001$) та сильний позитивний — із частотою використання російської ($r = 0.652$; $p < 0.001$).

Також виявлено значущу негативну кореляцію між соціально-політичною валентністю української мови та соціально-емоційною валентністю російської ($r = -0.519$; $p < 0.001$), що свідчить про взаємовиключний характер позитивного ставлення до цих двох мовних систем.

3.4. Роль додаткових психологічних характеристик у взаємозв'язку експліцитних та імпліцитних переконань і різних типів мовної поведінки

3.4.1. Ціннісно-зумовлені причини вибору мови

Для виявлення психологічних чинників, які можуть пояснити різницю в мовному виборі, зокрема мотивів і цінностей, що лежать в основі рішення

про зміну або збереження мови спілкування, було проведено аналіз причин мовного вибору, визначеними учасниками дослідження.

Респонденти могли позначити одну чи кілька причин вибору мови спілкування серед запропонованих:

- соціальний престиж мови (спілкуюся, щоб асоціювати себе з престижнішою соціальною групою)
- працевлаштування та кар'єрні можливості (моя мова відкриває більше професійних перспектив)
- міграція (переїзд до регіонів, де домінує інша мова)
- націоналізм (моя мова - це акт політичного чи культурного самовираження)
- мова освіти або роботи (цією мовою я навчаюся чи говорю на роботі)
- почуття приналежності (цією мовою спілкуються важливі для мене люди)
- ідентичність (моя ідентичність пов'язана з цією мовою)
- комунікативна доцільність (цією мовою спілкується більшість людей навколо, це зручно у комунікації)
- тиск середовища (обираю мову спілкування, аби уникнути дискримінації чи цькування)

Зв'язок між причинами та типом мовної поведінки (1 — стабільно російськомовні; 2 — стабільно україномовні; 3 — частковий перехід; 4 — повний перехід) перевірявся за допомогою критерію χ^2 . Додатково подано коефіцієнт Крамера V як міру сили зв'язку. Нижче наведено результати для тих причин, за якими виявлено статистично значущі асоціації.

Насамперед фіксується найбільш виразний зв'язок для причини «націоналізм» ($\chi^2 = 29,4$; $p < 0.001$; $V = 0,514$).

У групі 4 (ті, хто повністю перейшов на українську) спостерігається значно більша кількість людей із націоналістичною орієнтацією (40), ніж очікувалося (28.2).

Натомість у групі 1 (не змінили мову) націоналістично орієнтованих значно менше (1), ніж очікувалося (7.35).

Таким чином, причину вибору мови, як акту політичного чи культурного самовираження, найчастіше декларують учасники, які здійснили повний перехід на українську мову.

Прагматичний чинник «мова освіти або роботи» також демонструє статистично значущий зв'язок з типом мовної поведінки ($\chi^2 = 16,7$; $p < 0.001$; $V = 0,387$). У групі 3 (перейшли частково) кількість людей, для яких українська є мовою освіти/роботи, вища за очікувану (24 проти 15.9).

У групі 4 (повністю перейшли) навпаки — тих, хто має українську як мову освіти/роботи, менше, ніж очікувалось (15 проти 20.3).

Тож частковий перехід на українську більше асоційований із використанням її в освітньо-професійній сфері.

Причина «ідентичність» також має значущий зв'язок ($\chi^2 = 9,78$; $p = 0.021$; $V = 0,297$). У групі 2 (стабільно україномовні) та групі 4 (повний перехід на українську) кількість людей, які ототожнюють себе з українською, вища, ніж очікувалося (17 проти 12.9 та 36 проти 34.8 відповідно).

Натомість у групі 3 (частковий перехід) частка людей з українською ідентичністю нижча, ніж очікувалось (22 проти 27.2).

Для причини “комунікативна доцільність” також зафіксовано статистично значущий зв'язок із мовним статусом ($\chi^2 = 13,3$; $p = 0.004$; $V = 0,346$).

У групі 3 (частковий перехід) кількість тих, хто вважає, що вибір мови має керуватися комунікативною доцільністю, більша, ніж очікувалось (23 проти 15.6).

У групі 4 (повний перехід) таких менше, ніж очікувалося (12 проти 19.9).

Для решти заявлених у анкеті причин (зокрема «соціальний престиж мови», «працевлаштування та кар'єрні можливості», «міграція», «тиск середовища», «почуття приналежності») значущих зв'язків із типом мовної

поведінки не зафіксовано або розміри ефектів були нижчими за порогові значення.

Також за допомогою непараметричного критерія Крускала–Уолліса було виявлено, що існує статистично значуща відмінність в експліцитному ставленні до мов за фактором “соціально-політична валентність” української мови та фактором “соціально-емоційна валентність” російської мови між тими респондентами, хто зазначив як причину вибору мови “міграція” та тими, хто не зазначив цього. Результати показали статистично значущі відмінності як за соціально-політичною валентністю української мови ($\chi^2 = 9.75$; $p = 0.002$; $\varepsilon^2 = 0.09$), так і за соціально-емоційною валентністю російської мови ($\chi^2 = 6.40$; $p = 0.011$; $\varepsilon^2 = 0.06$).

Подальші попарні порівняння (тест Двасса–Стил–Крічлоу–Флінгнера) показали, що респонденти, хто обирає мову через міграцію, мають вищу позитивну соціально-політичну оцінку української мови та нижчу соціально-емоційну прихильність до російської мови, порівняно з тими, хто обирає мову через інші причини.

3.4.2. Психологічна ригідність

Описові статистики засвідчили відмінності у рівні психологічної ригідності між групами, визначеними за часткою вживання російської мови. Найвищі показники ригідності спостерігались у респондентів, які використовують російську мову часто, але не повністю (70–90 %; $M = 25.6$) або у помірно російськомовних (10–30 %; $M = 23.9$).

Найнижча ригідність притаманна респондентам із дуже високим (90–100 %; $M = 15.1$) та дуже низьким (0–10 %; $M = 19.3$) рівнем використання російської.

Для перевірки відмінностей у рівні психологічної ригідності залежно від частки використання російської мови застосовано критерій Крускала–Уолліса.

Результати показали статистично значущу різницю між групами (рис. 3.5).

Крускал-Уоллис				
	χ^2	df (ступенів свободи)	p	ϵ^2
Психологічна ригідність	12.0	4	0.018	0.104

Рисунок 3.5 Результати порівняння середніх значень психологічної ригідності

Отримані результати свідчать, що рівень психологічної ригідності варіюється залежно від частки використання російської мови. Найвищі показники ригідності спостерігаються серед респондентів, які користуються російською часто, але не повністю або лише частково. Це може означати, що саме ці групи перебувають у стані, коли мовна поведінка ще не повністю узгоджена з переконаннями. Такі респонденти, ймовірно, прагнуть зберегти психологічний комфорт, уникаючи радикальної зміни, тобто проявляють психологічну ригідність. Натомість у групи, яка повністю говорить російською, рівень ригідності є нижчим, що може свідчити про внутрішню конгруентність і відсутність когнітивного конфлікту між переконаннями та реальною мовною практикою. Аналогічно, низька ригідність серед тих, хто майже не використовує російську, вказує на узгодженість між мовною поведінкою та ціннісною позицією.

Для перевірки гіпотези про те, що психологічна ригідність є фактором, який модифікує зв'язок між переконаннями і фактичною мовною поведінкою, було проведено двофакторний дисперсійний аналіз.

Результати свідчать про наявність статистично значущої відмінності у психологічній ригідності, при взаємодії фактору приналежності респондентів до груп з різним мовним статусом (стабільно російськомовні, ті, що частково перейшли на українську, ті, що повністю перейшли на українську і стабільно

україномовні) та фактору наявності переконання «мова - це не лише засіб спілкування» ($F=2.76$, $p = 0.046$)

А також, відмінність у психологічній ригідності була зафіксована при взаємодії фактору приналежності респондентів до груп з різним мовним статусом та переконанням “якщо я буду більше використовувати російську мову, це призведе до негативних соціальних та політичних наслідків” ($F=3.22$, $p = 0.026$).

3.4.3. Самоконтроль і самоуправління

Для оцінювання рівня саморегуляції використовувалася Шкала самоконтролю та самоуправління (SCMS) у українській адаптації О. Савченко та Д. Лавриненка (2024).

Порівняльний аналіз рівня самоконтролю між групами з різним типом мовної поведінки (1 — стабільно російськомовні; 2 — стабільно україномовні; 3 — частковий перехід; 4 — повний перехід) показав відсутність статистично значущих відмінностей. Це свідчить, що загальний рівень самоконтролю не є безпосереднім чинником, який відрізняє респондентів за типом мовної поведінки.

Разом із тим, при аналізі взаємодії мовного статусу з експліцитними переконаннями було виявлено статистично значущу відмінність у рівнях самоконтролю. Зокрема, значущий ефект спостерігався при взаємодії мовного статусу та фактором ставлення до української мови «любов та емоційна прихильність» ($F = 2.55$; $p = 0.043$).

Цей результат свідчить, що самоконтроль може виступати як регулятор узгодженості між емоційним ставленням і реальною мовною поведінкою. Особи, які демонструють високу емоційну прихильність до української мови, але при цьому зберігають здатність до самоконтролю, ймовірно реалізують мовну поведінку, що відповідає їхнім переконанням. Учасники з нижчим рівнем самоконтролю, навіть маючи позитивні ставлення, можуть залишатися

на етапі часткового переходу або демонструвати непослідовність у мовній практиці.

3.5. Узагальнена модель взаємозв'язків переконань, психологічних особливостей і мовної поведінки

Отримані результати дають змогу побудувати узагальнену модель мовної зміни в контексті сучасної соціальної ситуації, спираючись на положення теорії реляційних фреймів як контекстуально-біхевіоральної моделі аналізу людської поведінки.

У межах цієї парадигми мова розглядається як система реляційних відповідей. При цьому функції стимулів не є фіксованими, а змінюються залежно від контексту та історії навчання.

В умовах війни функція російської та української мовних систем істотно трансформувалася: українська мова набула функції символу спротиву, свободи та ідентичності, тоді як російська — функції маркера ворожого впливу. Таким чином, на рівні реляційних фреймів відбулася трансформація функцій мовних стимулів, унаслідок якої сама мова перестала бути нейтральним засобом комунікації і стала поведінковим вибором, пов'язаним із цінностями.

У побудованій моделі мовна поведінка розглядається як результат взаємодії двох груп змінних:

1. Реляційно-смысловий рівень (переконання)

Експліцитні переконання, що відображають когнітивно-емоційне ставлення до мови, прямо впливають на поведінковий вибір. Імпліцитні переконання виявляють автономний характер і не корелюють із експліцитними, що узгоджується з положенням теорії реляційних фреймів про існування паралельних рівнів реляційного реагування — усвідомленого (розширена реляційна відповідь) і автоматизованого (коротка реляційна відповідь), які можуть діяти незалежно.

Для частини респондентів функція мови змінилася — з інструментальної на ціннісну. Саме ці учасники декларували мотиви, пов'язані з національною ідентичністю, патріотизмом і приналежністю до спільноти. Цінності виступають медіаторами між переконаннями та поведінкою, задаючи напрям дії навіть за умов короткочасного психологічного дискомфорту.

2. Регуляторний рівень (психологічні особливості)

Психологічна гнучкість, що є зворотною до ригідності, визначає здатність особистості змінювати поведінкові патерни згідно зі своїми цінностями у відповідь на зміну контексту, навіть за присутності важкого емоційного досвіду. Вищий рівень гнучкості, у поєднанні з розвинутим самоконтролем, забезпечує можливість поведінкової адаптації, коли перехід на українську мову не сприймається як вимушений або загрозливий, а інтегрується у систему ціннісних орієнтацій. Навпаки, ригідність, тобто уникнення неприємного досвіду та схильність фіксуватися на звичних формах реагування, призводить до часткових або непослідовних змін мовної поведінки, що проявляється в амбівалентності та неповній мовній зміні.

Респонденти з вищим рівнем гнучкості та самоконтролю демонструють ціннісно узгоджені дії (повний і стабільний перехід на українську мову), навіть якщо це супроводжується короткочасним дискомфортом. Натомість респонденти з вищою ригідністю або переважно прагматичними мотивами частіше залишаються у проміжних, часткових формах переходу, що вказує на функціональне уникнення і прагнення зменшити вплив короткочасних негативних наслідків від змін.

Висновки до розділу 3

1. У результаті емпіричного дослідження встановлено, що експліцитні переконання про українську та російську мови мають багатовимірну структуру: для української мови виділено п'ять факторів (соціально-політична валентність, емоційно-естетичне сприйняття, лінгвістична розвиненість, життєздатність та історичне і культурне відродження), а для російської — три (соціально-емоційна валентність, фонетичне сприйняття, життєздатність). Ці фактори вибудовують змістові профілі ставлення респондентів, при цьому фактори “соціально-політична валентність” та “соціально-емоційна валентність” виявляють прямий зв'язок із мовною поведінкою.
2. Показано, що експліцитні переконання значущо пов'язані з реальним вибором мови. Водночас імпліцитні асоціації щодо мов не мають прямого зв'язку з часткою фактичного використання української чи російської мов і не корелюють з експліцитними оцінками. Водночас вони демонструють асоціації з фактором “історичне і культурне відродження української мови” та “фонетичне сприйняття російської мови” семантичного диференціалу.
3. Результати контент-аналізу засвідчили статистично значущі відмінності у мовних ставленнях між групами. Стабільно російськомовні респонденти у реляційних зв'язках відповідності частіше визначали мову як засіб комунікації, а респонденти, які здійснили повний перехід — як культурну спадщину. У групах, що не змінили мовної поведінки або змінили її частково, частіше з'являється зв'язок відмінності «мова — не привід для конфлікту». Каузальні уявлення також варіювалися: російськомовні та ті, хто перейшов частково у разі збільшення використання української очікували покращення мовленнєвих навичок, тоді як група повного переходу пов'язувала це з поширенням культури та впливом на інших. Відповіді щодо ієрархічного зв'язку вказали, що для респондентів повного переходу мова частіше є частиною культури,

спадщини та самовираження, тоді як для стабільно україномовних — частиною держави та нації. Загалом ці дані виявляють послідовний зсув від інструментального до ідентифікаційного розуміння мови серед тих, хто здійснив зміну мови.

4. Виявлено, що рівень психологічної ригідності вищий у групах з частковою або не послідовною зміною мовної поведінки. Самоконтроль виявився пов'язаним із більшою узгодженістю між переконаннями та реальною мовною поведінкою. Ці дані свідчать, що здатність переносити короткостроковий дискомфорт і діяти відповідно до власних цінностей є важливим чинником стабільного мовного переходу.
5. Аналіз ціннісно-мотиваційних причин засвідчив, що вибір мови, де мова спілкування є актом політичного чи культурного самовираження та зв'язок ідентичності з мовою є ключовими предикторами повного переходу на українську мову, тоді як прагматичні причини (мова освіти/роботи, комунікативна доцільність) частіше пов'язані з частковими формами мовної зміни.
6. Отримані результати можуть бути використані у психологічному консультуванні, зокрема для підтримки осіб, що переживають внутрішні конфлікти, пов'язані зі зміною мови; розробленні групових програм та тренінгів, спрямованих на розвиток психологічної гнучкості та самоконтролю, необхідних для ціннісно вмотивованої зміни поведінки; освітній і громадській сфері; подальших дослідженнях, спрямованих на поглиблення розуміння ролі імпліцитних процесів, ціннісних орієнтацій та індивідуальних особливостей у мовному виборі.

ВИСНОВКИ

1. В результаті теоретичного аналізу була побудована концептуальна модель, яка передбачає, що контекстуальними факторами, які впливають на мовний вибір, є експліцитні переконання, тобто свідомо оцінка мови, та автоматизовані асоціації, набуті протягом довгої історії навчання та взаємодії з мовою.

При цьому модифікуючим фактором до реалізації мовної зміни є психологічна ригідність особистості, яка може гальмувати поведінкову зміну попри наявні позитивні експліцитні та імпліцитні переконання щодо мови, через нездатність людини витримувати короткострокові негативні наслідки, що супроводжують поведінку зміни мови. Самоконтроль, як здатність обирати більше підкріплення, відкладене у часі, замість меншого, але негайного, є при цьому супутнім фактором, що, навпаки, збільшує можливість зміни мови. Так само, якщо складна поведінка зміни мови, є пов'язаною з цінностями, це збільшує вірогідність стійкого мовного переходу, оскільки цінності є аугментальними правилами, що модифікують ступінь, у якому наслідки функціонують як підкріплення.

2. Було встановлено, що структура експліцитних переконань щодо російської мови містить 3 фактори: соціально-емоційна валентність, фонетичне сприйняття, життєздатність і поширеність мови, структура переконань щодо української мови більш диференційована і містить 5 факторів: соціально-політична валентність, емоційно-естетичне сприйняття, лінгвістична розвиненість, життєздатність і поширеність, історико-культурне відродження мови.

З результатів дослідження видно, що існує сильний зв'язок між експліцитними переконаннями щодо мови і фактичним вибором мови спілкування. При цьому тільки фактори “соціально-політична валентність” української мови і “соціально-емоційна валентність” російської мають

зв'язок з кількісним представленням тої чи іншої мови в мовній поведінці особистості.

3. Виявлено, що респонденти мають переважно позитивні імпліцитні переконання щодо української мови, проте їх сила не пов'язана з фактичним мовним вибором. Разом з тим зафіксовано помірний зв'язок імпліцитних установок із фактором “фонетичне сприйняття” російської мови та сильний зв'язок із фактором “історико-культурне відродження української мови”.

4. Порівняння груп з різними типами мовної поведінки показало, що між групами існують відмінності в експліцитних переконаннях: повністю україномовні респонденти мають найпозитивніше експліцитне ставлення до української мови, тоді як стабільно російськомовні — найменш позитивне. Щодо російської мови простежується послідовне зниження експліцитного позитивного ставлення від стабільно російськомовних до повністю україномовних. Різниці в імпліцитних переконаннях між групами не встановлено.

5. Було виявлено, наявність переконань щодо мови («мова — не лише засіб спілкування», «використання російської мови має негативні соціально-політичні наслідки», ставлення до української мови, що означене як «любов та емоційна прихильність») та рівень психологічної ригідності і самоконтролю пов'язані з різними типами мовної поведінки. Також видно, що з повним переходом на українську мову пов'язані причини, що асоціюються з ціннісним вибором особистості (націоналізм, українська ідентичність), тоді як у групі часткового переходу частіше згадується прагматична причина: мова освіти/роботи та комунікативна доцільність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Калмикова, Л. О., Калмиков, Г. В., Лапшина, І. М., & Харченко, Н. В. (2008). *Психологія мовлення і психолінгвістика* (Л. О. Калмикова, Ред.). Київ: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, Видавництво «Фенікс».
- Куранова, С. І. (2012). *Основи психолінгвістики*. Київ: ВЦ «Академія».
- Михальчук, О. (2014). «Мовна поведінка» як категорія української соціолінгвістики. *Мова і суспільство*, (5), 28–39.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/mis_2014_5_7
- Михальчук, О. (2015). Ставлення до мови в координатах мовної поведінки: український контекст. *Studia Ukrainica Varsoviensia*, 3, 135–142.
- Савченко, О., & Лавриненко, Д. (2024). Шкала самоконтролю та самоуправління (SCMS): україномовна адаптація методики та її психометричні характеристики. *Перспективи та інновації науки*, 8(42), 845–865. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-8\(42\)-845-865](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-8(42)-845-865)
- Фрумкіна, А. Л. (2025). *Психолінгвістика: концепти, мовлення, особистість*. Одеса: Міжнародний гуманітарний університет.
<https://doi.org/10.32837/11300.29516>
- Barnes-Holmes, D., Barnes-Holmes, Y., & McEnteggart, C. (2020). Updating RFT (more field than frame) and its implications for process-based therapy. *The Psychological Record*, 70, 605–624.
<https://doi.org/10.1007/s40732-019-00372-3>

- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–34.
<https://doi.org/10.1080/026999497378467>
- Bilaniuk, L., & Shkandrij, M. (2007). Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine. *Slavic Review*, 66(2), 339–367.
<https://doi.org/10.2307/20060249>
- Blackledge, J. T. (2003). An introduction to relational frame theory: Basics and applications. *The Behavior Analyst Today*, 3(4), 421–433.
<https://doi.org/10.1037/h0099997>
- Blair, I. V., Dasgupta, N., & Glaser, J. (2015). Implicit attitudes. In M. Mikulincer, P. R. Shaver, E. Borgida, & J. A. Bargh (Eds.), *APA handbook of personality and social psychology: Vol. 1. Attitudes and social cognition* (pp. 665–691). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14341-021>
- Bond, F. W., Hayes, S. C., Baer, R. A., Carpenter, K. M., Guenole, N., Orcutt, H. K., Waltz, T., & Zettle, R. D. (2011). Preliminary psychometric properties of the Acceptance and Action Questionnaire-II. *Behavior Therapy*, 42(4), 676–688. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2011.03.007>
- Carpenter, K. M., Martinez, D., Vadhan, N. P., Barnes-Holmes, D., & Nunes, E. V. (2012). Measures of attentional bias and relational responding are associated with behavioral treatment outcome for cocaine dependence. *The American journal of drug and alcohol abuse*, 38(2), 146–154.
<https://doi.org/10.3109/00952990.2011.643986>

- Czyzewska, M., & Ceballos, N. (2011). Explicit and implicit attitudes to food. In V. R. Preedy, R. R. Watson, & C. R. Martin (Eds.), *Handbook of behavior, food and nutrition* (pp. 673–692).
https://doi.org/10.1007/978-0-387-92271-3_45
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits. *Psychological Inquiry*, *11*(4), 227–268.
https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Doorley, J., Goodman, F. R., Kelso, K. C., & Kashdan, T. B. (2020). Psychological flexibility: What we know, what we do not know, and what we think we know. *Social and Personality Psychology Compass*, *14*(11), e12566.
<https://doi.org/10.1111/spc3.12566>
- Dyers, C. (2012). Language shift or maintenance? *Stellenbosch Papers in Linguistics*, *38*, 49–72. <https://doi.org/10.5774/38-0-22>
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers
- Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gawronski, B. (2002). What does the IAT measure? *Experimental Psychology*, *49*(3), 171–180. <https://doi.org/10.1026/1618-3169.49.3.171>
- Gawronski, B., Hofmann, W., & Wilbur, C. J. (2006). Are “implicit” attitudes unconscious? *Consciousness and Cognition*, *15*(3), 485–499.
<https://doi.org/10.1016/j.concog.2005.11.007>

- Giles, H., & Coupland, N. (1991). *Language: Contexts and consequences*. Thomson Brooks/Cole.
- Giles, H., & Johnson, P. (1987). Ethnolinguistic identity theory. *International Journal of the Sociology of Language*, 68, 69–99.
<https://doi.org/10.1515/ijsl.1987.68.69>
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1464–1480.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.6.1464>
- Greenwald, A. G., Nosek, B. A., & Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the IAT. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 197–216.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.197>
- Harte, C. & Barnes-Holmes, D. (2021). The Status of Rule-Governed Behavior as Pliance, Tracking and Augmenting within Relational Frame Theory: Middle-Level Rather than Technical Terms. *The Psychological Record*. 72.
10.1007/s40732-021-00458-x.
- Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Roche, B. (2001). *Relational Frame Theory*. Plenum Press.
- Heise, D. R. (2010). *Surveying cultures: Discovering shared conceptions and sentiments*. Wiley-Blackwell.

- Hughes, S., & Barnes-Holmes, D. (2013). A functional approach to the study of implicit cognition. In S. Dymond & B. Roche (Eds.), *Advances in relational frame theory* (pp. 97–125). New Harbinger.
- Hughes, S., & Barnes-Holmes, D. (2015). Relational Frame Theory: The basic account. In *The Wiley handbook of contextual behavioral science* (pp. 129–178). Wiley.
- Hussey, I., & Barnes-Holmes, D. (2015). From RFT to implicit attitudes. *Current Opinion in Psychology*, 2, 11–15.
<https://doi.org/10.1016/j.copsy.2014.12.009>
- Karpinski, A., & Hilton, J. L. (2001). Attitudes and the Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(5), 774–788.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.5.774>
- Karpinski, A., Steinman, R. B., & Hilton, J. L. (2005). Attitude importance as a moderator of the relationship between implicit and explicit attitude measures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(7), 949–962.
<https://doi.org/10.1177/0146167204273007>
- Kashdan, T. B., & Rottenberg, J. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 865–878.
<https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage.

- Kudriavtseva, N. (2023). *Motivations for embracing the Ukrainian language in wartime Ukraine*. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000623475>
- Kudriavtseva, N. (2025). New speakers of Ukrainian. *Language in Society*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/S0047404525101711>
- Kulyk, V. (2021). Language and identity in post-Soviet Ukraine. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 5(2), 25–37.
- Kulyk, V. (2025). Studying language shift. *Post-Soviet Affairs*, 1–9.
- LeJeune, J., & Luoma, J. (2023). Values in acceptance and commitment therapy. In M. P. Twohig, M. E. Levin, & J. M. Petersen (Eds.), *The Oxford handbook of acceptance and commitment therapy* (pp. 271–294). Oxford University Press.
- Levchuk, P., & Shevchuk-Kliuzheva, O. (2024). Language choice and changes in speech behaviour. *Przegląd Rusycystyczny*, 2024(1), 154–178.
- Levin, M. E., Hildebrandt, M. J., Lillis, J., & Hayes, S. C. (2012). The impact of treatment components. *Behavior Therapy*, 43(4), 741–756.
- Likert, R. (1932). A technique for measurement of attitudes. *Archives of Psychology*, 140, 5–55.
- Masuda, A., Price, M., Anderson, P., Schmertz, S., & Calamaras, M. (2009). Psychological flexibility and mental health stigma. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28(10), 1244–1262.

- McConnell, A. R., & Leibold, J. M. (2001). Relations among the IAT and discriminatory behavior. *Journal of Experimental Social Psychology, 37*(5), 435–442.
- McCracken, L. M., & Yang, S.-Y. (2008). A contextual cognitive-behavioral analysis of rehabilitation workers' health and well-being: Influences of acceptance, mindfulness, and values-based action. *Rehabilitation Psychology, 53*(4), 479–485. <https://doi.org/10.1037/a0012854>
- Mezo, P. G., & Short, M. M. (2012). Construct validity of the SCMS. *Canadian Journal of Behavioural Science, 44*(1), 1–8.
- Ming, S., Gould, E., & Fiebig, J. (2023). *Understanding and Applying RFT: Complex language as the foundation of our work as behavior analysts*. Oakland, CA: New Harbinger
- Nosek, B. A. (2007). Implicit-explicit relations. *Current Directions in Psychological Science, 16*(2), 65–69.
- Ong, C. W., & Eustis, E. H. (2023). Psychological flexibility. In M. P. Twohig, M. E. Levin, & J. M. Petersen (Eds.), *The Oxford handbook of acceptance and commitment therapy* (pp. 169–181). Oxford University Press.
- Osgood, C. E., Suci, G. J., & Tannenbaum, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. University of Illinois Press.
- Payne, B. K., & Gawronski, B. (2010). A history of implicit social cognition. In *Handbook of implicit social cognition* (pp. 1–15). Guilford Press.

- Pérez, E. O. (2010). Explicit evidence on the import of implicit attitudes: The IAT and immigration policy judgments. *Political Behavior, 32*, 517–545. <https://doi.org/10.1007/s11109-010-9115-z>
- Prochazka, K., & Vogl, G. (2017). Quantifying driving factors for language shift. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 114*(48), 12572–12577.
- Roche, B., Barnes-Holmes, Y., Barnes-Holmes, D., & Smeets, P. (2002). Relational frame theory: A new paradigm for the analysis of social behavior. *The Behavior Analyst, 25*, 75–91. <https://doi.org/10.1007/BF03392046>
- Rosales, R., Rehfeldt, R. A., & Lovett, S. (2011). Effects of multiple exemplar training on the emergence of derived relations in preschool children learning a second language. *The Analysis of Verbal Behavior, 27*, 61–74. <https://doi.org/10.1007/BF03393092>
- Rosenberg, B., & Silva, T. (2017). Attitude scaling. In *The Sage Encyclopedia of Communication Research Methods*. Sage.
- Ryan, E. B., & Giles, H. (Eds.). (1982). *Attitudes towards language variation: Social and applied contexts*. Edward Arnold.
- Serowik, K. L., Khan-Samadhi, A., Locurto, J., & Orsillo, S. M. (2018). The conceptualization and measurement of values. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*. <https://doi.org/10.1007/s10862-018-9679-1>
- Shyba, A., & Dabašinskienė, I. (2025). Language shift among Ukrainian refugees. *Sustainable Multilingualism, 26*(1), 41–63.

- Shyroka, A., & Mykolaychuk, M. (2021). Ukrainian adaptation of the AAQ-II. *Scientific Bulletin of Kherson State University: Psychological Sciences*, 3(1), 101–112.
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. Appleton-Century-Crofts.
- Stoklasa, J., Talášek, T., & Stoklasová, J. (2019). Semantic differential for the twenty-first century: Scale relevance and uncertainty entering the semantic space. *Quality & Quantity*, 53, 435–448. <https://doi.org/10.1007/s11135-018-0762-1>
- Tagliabue, M., Cesareo, M., Squatrito, V., & Presti, G. (2021). A functional contextualist account of behavioral economics. *Perspectivas em Análise do Comportamento*. <https://doi.org/10.18761/PAC.2021.v12.RFT.05>
- Tajfel, H., & Turner, J. (2001). An integrative theory of intergroup conflict. In *Intergroup relations: Essential readings* (pp. 94–109). Psychology Press.
- Törneke, N. (2010). *Learning RFT: An introduction to relational frame theory and its clinical application*. New Harbinger.
- Uher, J. (2016). What is behaviour? *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 46(4), 475–501.
- Watson, J. B. (1913). Psychology as the behaviorist views it. *Psychological Review*, 20(2), 158–177.
- Wilson, K. G., & Dufrene, T. (2008). *Mindfulness for two: An acceptance and commitment therapy approach to mindfulness in psychotherapy*. New Harbinger Publications.

Wilson, T. D., Lindsey, S., & Schooler, T. Y. (2000). A model of dual attitudes.
Psychological Review, *107*(1), 101–126.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник прийняття та дії (AAQ-II)

Інструкція: прочитайте уважно кожне з наведених тверджень та відзначте наскільки вони є правдивими для вас, використовуючи шкалу від 1 до 7.

	1 Ні- кол и	2 Дуже рідко	3 Рідк о	4 Іноді	5 Часто	6 Май- же завж- ди	7 Зав- жди
Мій болючий досвід і спогади не дозволяють мені жити дійсно вартісним життям							
Я боюся своїх переживань							
Мене турбує, що я не можу контролювати свої переживання та почуття							
Мої болючі спогади перешкоджають мені мати повноцінне життя							
Емоції спричиняють проблеми у моєму житті							
Виглядає, що більшість людей справляються зі своїм життям краще, ніж я							
Переживання заважають мені досягати успіху							

Шкала самоконтролю та самоуправління (SCMS)

Інструкція: будь ласка, прочитайте кожне з наведених нижче тверджень і оцініть, наскільки добре кожне твердження описує вас, використовуючи наведену шкалу

5 - дуже описово про мене

4 - здебільшого описово про мене

3 - трохи описово про мене

2 - трохи неописово про мене

1 - здебільшого неописово про мене

0 - дуже неописово про мене

	0	1	2	3	4	5
Коли я над чимось працюю, це привертає всю мою увагу						
Цілі, яких я досягаю, не значать для мене багато						
Я добре усвідомлюю, що роблю, коли працюю над досягненням мети						
Я справляюся з труднощами, плануючи потім отримати задоволення						
Я знаю, що можу відслідковувати свою поведінку під час досягнення мети.						
Коли я ставлю перед собою важливі цілі, я зазвичай їх не досягаю						
Коли я роблю щось правильно, я приділяю час, щоб насолодитися цим відчуттям						

Я уважно стежу за своїми думками, коли важко працюю над чимось						
Я мовчки хвалю себе, навіть коли інші мене не хвалять.						
Здається, я не здатний будувати чіткі плани вирішення більшості проблем, що виникають у моєму житті.						
Я регулярно відстежую свій прогрес, коли працюю над метою.						
Стандарти, які я встановлюю для себе, нечіткі, тому мені важко судити про те, як я виконую завдання						
Я радію за себе, коли досягаю певного прогресу						
Я залишаюся зосередженим на завданнях, які мені потрібно виконати, навіть якщо вони мені не подобаються						
Я зрозумів, що будувати плани марно.						
Я дозволяю собі щось особливе, коли досягаю певного прогресу						

Описові статистики результатів семантичного диференціалу сприйняття
української мови

	N	Пропущений	Середній	Медіана	SD
1. Чужа-рідна укр	108	11	6.59	7.00	0.786
2. Неприємна - приємна укр	116	3	6.82	7.00	0.584
3. Груба - милозвучна укр	116	3	6.86	7.00	0.509
4. Фашистська - демократична укр	116	3	6.39	7.00	1.002
5. Складна - легка укр	116	3	4.67	5.00	2.130
6. Бідна багата укр	116	3	6.67	7.00	0.811
7. Роз'єднуюча - Об'єднуюча укр	116	3	5.74	7.00	1.866
8. Другорядна - престижна укр	116	3	6.24	7.00	1.177
9. Тверда - м'яка укр	116	3	6.22	7.00	1.394
10. Мертва - жива укр	116	3	6.61	7.00	1.028
11. Древня - сучасна укр	116	3	5.08	6.00	2.009
12. Звірина - людська укр	116	3	6.75	7.00	0.790
13. Агресивна - спокійна укр	116	3	6.16	7.00	1.116
14. Спаплюжена - відновлена укр	116	3	5.82	6.00	1.213
15. Попурярна - нішева укр	116	3	2.28	2.00	1.466
16. Холодна - тепла укр	116	3	6.47	7.00	1.059
18. Вимушена - вільна укр	116	3	5.98	7.00	1.647

Описові статистики результатів семантичного диференціалу
сприйняття української мови

	N	Пропущений	Середнішій	Медиана	SD
1. Чужа-рідна рос	116	3	3.22	2.00	2.34
2. Неприємна - приємна рос	116	3	2.98	2.00	2.20
3. Груба - милозвучна рос	116	3	2.81	2.00	1.99
4. Фашистська - демократична рос	116	3	2.75	2.00	1.92
5. Складна - легка рос	116	3	4.25	4.00	2.11
6. Бідна - багата рос	116	3	4.09	4.00	2.04
7. Роз'єднуюча - Об'єднуюча рос	116	3	2.40	1.00	1.88
8. Другостортна - престижна рос	116	3	2.97	3.00	1.78
9. Тверда - м'яка рос	112	7	2.54	2.00	1.50
10. Мертва - жива рос	116	3	4.46	4.00	2.09
11. Древня - сучасна рос	116	3	4.03	4.00	1.59
12. Звірина - людська рос	116	3	3.85	4.00	2.14
13. Агресивна - спокійна рос	116	3	2.58	2.00	1.80
14. Спаплюжена - відновлена рос	116	3	3.15	3.00	1.52
15. Попурярна - нішева рос	116	3	3.10	3.00	1.72
16. Холодна - тепла рос	116	3	2.79	2.50	1.71
18. Вимушена - вільна рос	116	3	3.27	3.00	2.03
17. Втрачена - набута рос	116	3	3.71	4.00	1.57